

Duurzame ontwikkeling in Vlaanderen

*Beleidsconclusies van het Steunpunt
Duurzame Ontwikkeling (2007-2011)*

Februari 2012

Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling was één van de 14 steunpunten voor beleidsrelevant onderzoek die bestonden van 2007 tot en met 2011. Deze steunpunten verrichten zowel kortlopend als langlopend onderzoek, relevant voor verschillende beleidsdomeinen. Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling was samengesteld uit vier onderzoeksgroepen van drie universiteiten.(GEGSD-KUL, HIVA-KUL, MEKO-VUB, CDO-UGent).

Contact:

Secretariaat Steunpunt Duurzame Ontwikkeling
Katholieke Universiteit Leuven
HIVA - Onderzoeksinstituut voor de Arbeid en Samenleving
Parkstraat 47 – Bus 5300
B – 3000 Leuven
Tel.: (32) 016 32 31 28
Fax: (32) 016 32 33 44
E-mail: SteunpuntDO@kuleuven.be
Website: www.steunpuntdo.be

Gelieve als volgt naar deze publicatie te verwijzen: Bruyninckx H., Bachus K., Bussels M., Debruyne P., Happaerts S., Hugé J., Lambrecht J., Paredis E., Roels M., Spillemaeckers S., Van Assche J., Van den Brande K., Vandewiele D. & Waas T. (2012), Duurzame ontwikkeling in Vlaanderen. Beleidsconclusies van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling (2007-2011). Brussel, Gent, Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Vrije Universiteit Brussel

INHOUD

INLEIDING	3
1. RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK	4
1.1 INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN DE BELEIDSVORMING MET BETREKKING TOT DUURZAME ONTWIKKELING	6
1.1.1 SITUERING.....	6
1.1.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	6
1.2 MULTIACTOR- EN MULTILEVELBELEID VOOR DUURZAME ONTWIKKELING	8
1.2.1 SITUERING.....	8
1.2.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	9
1.3 VLAAMS DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID IN COMPARATIEF PERSPECTIEF	12
1.3.1 SITUERING.....	12
1.3.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	12
1.4 VLAAMS DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID EN MULTILATERALE BESLUITVORMING	15
1.4.1 SITUERING.....	15
1.4.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	15
1.5 DUURZAME PRODUCTIE- EN CONSUMPTIEPATRONEN IN VLAANDEREN: DE MOGELIJKHEDEN VAN SYSTEEMINNOVATIE	21
1.5.1 SITUERING.....	21
1.5.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	21
1.6 TRANSITIEMANAGEMENT ALS INSTRUMENT VOOR EEN LANGETERMIJNBELEID ROND DUURZAME ONTWIKKELING.....	24
1.6.1 SITUERING.....	24
1.6.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	24
1.7 MOGELIJKHEDEN VOOR EEN DUURZAME FISCALE HERVORMING VOOR VLAANDEREN.....	29
1.7.1 SITUERING.....	29
1.7.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	29
1.8 DUURZAAMHEIDSBEOORDELING: EVALUATIE EN POTENTIEEL IN VLAANDEREN.....	31
1.8.1 SITUERING.....	31
1.8.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	32

1.9	EVALUATIE VAN <i>SUSTAINABLE MANAGEMENT SYSTEMS</i> : POTENTIEEL EN TOEPASSING IN VLAANDEREN	35
1.9.1	SITUERING.....	35
1.9.2	BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN.....	35
2.	HORIZONTALE VERBANDEN	38
2.1	COÖRDINATIE EN INTEGRATIE VAN BELEIDSPROCESSEN	39
2.2	POLITIEK ENGAGEMENT EN LEIDERSCHAP.....	41
2.3	CAPACITEITSOPBOUW	42
2.4	INSTRUMENTARIUM.....	42
2.5	MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK EN PARTICIPATIE.....	42
2.6	DE ROL VAN INDIVIDUELE VOORTREKKERS.....	43
3.	DE TOEKOMST: TRANSITIES VOOR DUURZAME ONTWIKKELING?.....	44
4.	OUTPUT VAN HET ONDERZOEK	46
	BIJLAGE: VERSLAG VAN DE DISCUSSIEWORKSHOP VAN 1 MAART 2012.....	62

INLEIDING

Dit rapport vormt het sluitstuk van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling (2007-2011). Op basis van de onderzoeksresultaten worden de voornaamste beleidsconclusies geformuleerd. Het rapport is opgedeeld in vier delen. Het eerste deel bespreekt de onderzoeksresultaten van elk van de negen projecten van het Steunpunt. In een volgend deel worden de zogenaamde 'horizontale verbanden' voorgesteld die volgen uit de onderzoeksresultaten. Daarna werpt het rapport een blik op de toekomst met betrekking tot transities voor duurzame ontwikkeling. Dat deel legt de link tussen het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling en zijn opvolger, het Steunpunt Transities voor Duurzame Ontwikkeling (2012-2015). Tot slot wordt een overzichtslijst gegeven van alle output van het Steunpunt.

1. RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling (2007-2011) werd onderverdeeld in negen projecten die werden gegroepeerd in drie thematische onderzoeksclusters. *De drie clusters zijn:* (1) governance voor duurzame ontwikkeling in Vlaanderen, (2) duurzaamheid in Vlaanderen: systeeminnovatie en transitie, (3) instrumenten voor duurzame ontwikkeling. In dit deel worden de onderzoeksresultaten van elk van de negen projecten voorgesteld. Voor elk project wordt eerst een korte situering van het project gegeven, om vervolgens over te gaan tot beleidsrelevante conclusies en aanbevelingen die volgen uit het onderzoeksproject.

Cluster 1:

Governance voor duurzame ontwikkeling
in Vlaanderen

Bij de aanvang van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling in 2007 was DO als een onderscheiden beleidsdomein en bevoegdheid van de Vlaamse overheid (onder de verantwoordelijkheid van de minister-president) een recent fenomeen. Na de Top in Johannesburg (2002) was een informele administratieve werkgroep begonnen met de coördinatie van het strategische denken over het beleid inzake DO. Het was duidelijk dat dit nieuwe transversale beleidsdomein een meer ontwikkelde governancestructuur zou vereisen in de toekomst. Daarvoor waren er institutionele aanpassingen op het niveau van de overheidsinstellingen en -agentschappen nodig, alsook regelgevende veranderingen, wettelijke inbedding, politiek engagement enzovoort. Bovendien vereisten nieuwe governancestructuren ook een actieve strategie om relevante netwerken met betrekking tot DO tot stand te brengen in samenwerking met verschillende maatschappelijke en marktactoren, alsook het gebruik van innovatieve beleidsinstrumenten. De verschillende onderzoeksprojecten in deze cluster hebben in eerste instantie bijgedragen aan kennis over en voorstellen geformuleerd ter ondersteuning van een beter aangepaste en meer performante governancestructuur op Vlaams niveau. Daarnaast werd de positie van Vlaanderen op een comparatieve en internationale manier geanalyseerd teneinde de mogelijkheden van Vlaamse beleidsmakers en andere actoren om actief bij te dragen aan deze processen te vergroten.

1.1 INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN DE BELEIDSVORMING MET BETREKKING TOT DUURZAME ONTWIKKELING

1.1.1 SITUERING

De aandacht voor DO komt in een tijdperk waarin ook het klassieke model van de sturende staat blootgesteld wordt aan allerlei ondermijnende invloeden. We zien een grote affiniteit tussen de beleidsaanbevelingen die geuit worden voor het DO-beleid, en de krachtlijnen in het kader van governance. Ten gevolge van de snel groeiende complexiteit van de samenleving, de afnemende 'maakbaarheid van de samenleving' en de ermee gepaard gaande nood aan flexibiliteit bij het beantwoorden van maatschappelijke vraagstukken, wordt de overheid blootgesteld aan verschillende transformatieve invloeden. Zo ziet ze zich geconfronteerd met allerlei nieuwe uitdagingen bij het uitvoeren van haar functie, alsook een noodzakelijke herevaluatie van die functie en dus van de gehanteerde beleidsmechanismen.

In dit project (project 1) hebben we deze realiteit bevestigd, en aanbevelingen geformuleerd die de Vlaamse overheid zouden kunnen bijstaan in het uitwerken van een succesvol en coherent duurzameontwikkelingsbeleid in het licht van de geschetste uitdagingen. Daartoe hebben we bekeken welke governancemodellen voor DO er bestaan in theorie, en welke in België en Vlaanderen toegepast werden en worden. Verder hebben we het Vlaamse beleid voor DO geanalyseerd, en hebben we lessen voor Vlaanderen getrokken op basis van een internationale vergelijking van beleidsmodellen en praktijken. In een laatste fase wierpen we een blik op succes- en faalfactoren van beleidsafstemming tussen beleidsdomeinen. Het onderzoek liet immers blijken dat het transversale karakter van DO als beleidsconcept moeilijk te rijmen valt met de klassieke (gecompartmentaliseerde) overheidsstructuur. Daarop zou verregaande beleidsafstemming een eerste noodzakelijk antwoord kunnen bieden.

1.1.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Politiek leiderschap

Politieke betrokkenheid bij en interesse voor een gegeven DO-beleid is een cruciale, noodzakelijke (maar niet voldoende) voorwaarde voor een overheidsbeleid geënt op principes van DO. Het meest wenselijke zou zijn om steeds een bepaald niveau aan politieke betrokkenheid te hebben (een sterke succesfactor), maar zeker in de beleidsbepaling (en uitvoering) is dit van groot belang.

Zoals uiteengezet in de paper rond governance modellen (Spillemaeckers & Bachus, 2007, p. 18-19), staat de politieke belangstelling in functie van de aard, en consequent hiermee de erkenning, van het probleem. Als we de typering bekijken, zien we dat DO behoort tot een zogenaamd 'ontembaar politiek probleem', geteisterd door weinig wetenschappelijke zekerheid en grote ethische vraagstukken. Capaciteitsopbouw binnen de departementen is een eerste belangrijke stap in het verwerven van politieke ondersteuning. Verder kan er geprobeerd worden om het gewicht van de leden van de interdepartementale Werkgroep Duurzame Ontwikkeling (WGDO) in hun eigen beleidsdomein te vergroten. Dit hoeven niet noodzakelijk hooggeplaatste ambtenaren te zijn, maar ambtenaren die met gezag binnen hun beleidsdomein kunnen optreden. Zodoende zou de WGDO qua slagkracht en beslissingsmacht op het niveau van het College van ambtenaren-generaal zitten, en hebben ze de autoriteit om over bepaalde zaken te beslissen. De discussies kunnen dan met een politiek draagvlak gevoerd worden. Een andere piste is het trachten te vergroten van de betrokkenheid van het parlement, via resoluties en andere parlementaire initiatieven. Het parlement is veel breder dan de regering, wat beter tegemoetkomt aan de vraag naar continuïteit over de legislaturen heen, en het is ook de instelling met de grootste democratische legitimiteit.

Horizontaal DO-budget

Het financieel management (beslissingen over op welke manier en waarvoor het budget wordt ingezet) is het krachtigste instrument van coördinatie: het bepaalt in grote mate hoe verschillende publieke actoren handelen. Uitwisselbare of gemeenschappelijke budgetten kunnen bijvoorbeeld expliciet beleidsafstemming stimuleren.

Uit internationaal onderzoek rond coördinatie blijkt dat als er middelen beschikbaar zijn vanuit een centrale pot, dat dit onder sommige omstandigheden de motivatie wel verhoogt. Dat is meestal in omstandigheden van co-financiering: een organisatie moet aantonen dat er budgetten rond een bepaald thema worden ingezet, en de centrale administratie die het budget beheert, kan dat dan financieel ondersteunen. In zo een constellatie minimaliseer je de competitie terwijl de financiële stimulans wel blijft bestaan. Co-financiering kan eveneens voor een bijkomende prikkel zorgen dat een antwoord biedt op een veelvoorkomend probleem bij horizontaal beleid, namelijk lip-service: ondanks dat DO-beleid formeel wordt ondersteund en aangestuurd, worden andere beleidsprocessen vaak een hogere prioriteit gegeven door de minister.

Capaciteitsopbouw

Capaciteitsopbouwende processen en initiatieven verzekeren beleidsprocessen van het nodige draagvlak, verzekeren een gelijke behandeling en kwaliteitsvolle behandeling vanwege de verschillende beleidsdomeinen en maken beleidsvraagstukken politiek bespreekbaar. De Vlaamse overheid investeert nu al veel in vorming in het algemeen en in duurzame ontwikkeling. Toch is er nog groei mogelijk, in deze drie vormen van capaciteitsopbouw:

- *interne opleidingen*, waarbij gebruikt gemaakt wordt van de kennis die aanwezig is binnen de beleidsdomeinen;
- *externe opleidingen*, waarbij Vlaamse ambtenaren de kans krijgen om aan externe opleidingen/conferenties/infosessies en dergelijke. deel te nemen;
- *aantrekken van externe experts* voor inhoudelijke ondersteuning.

Ook kan een gedeeld ICT-netwerk informatieverspreiding vergemakkelijken en stimuleren.

Versterking van de coördinerende instantie

Voor de uitvoering van een succesvol DO-beleid is de huidige overheidsstructuur niet optimaal aangepast. De rationele (new public management) structuur gaat uit van een opdeling van beleidsvraagstukken in beheers-

bare delen die telkens door een afzonderlijke entiteit opgelost worden. Dit staat haaks op het holistisch karakter van het beleidsvraagstuk van DO. Een adequate aanpak vereist een systeembenadering die de interrelaties tussen de samenstellende delen (die op dit moment afzonderlijk behandeld worden) onderkent en in rekening brengt. Hiervoor zijn andere afspraken, andere actoren, en andere relaties tussen deze actoren (stakeholders) nodig. Zoals uitvoerig is besproken in de onderzoekspapers (Bussels & Bachus, 2012), bemoeilijken de huidige BBB-structuur (Beter Bestuurlijk Beleid) en het inclusief beleidsmodel van de Vlaamse overheid (spontane) samenwerking tussen beleidsdomeinen. Een belangrijke stap naar een sterk beleidsdomeinoverschrijdend DO-beleid is het promoveren van de coördinerende instantie voor DO. Dit is ook cruciaal gebleken in het bestudeerde Britse model. We pleiten voor een uitbreiding van de rol en een versterking van de positie van deze instantie. Zoals in het VK kan aan het mandaat een controlerende kant worden toegevoegd, en dit naast een uitbreiding van de ondersteunende capaciteit. Hoe dan ook is dit geen gemakkelijk debat, vermits het neerkomt op een verschuiving van hiërarchische posities tussen beleidsdomeinen. Dergelijke culturele obstakels zouden kunnen afnemen door capaciteitsopbouwende initiatieven (zie boven). Een andere piste die het verkennen waard is, is het meer gebruik maken van parlementaire initiatieven, vermits de uitvoerende macht verantwoording moet afleggen aan het parlement (zie hoger voor een gelijkaardige aanbeveling met betrekking tot de functie van het parlement).

De toekomst als transitie gevaar voor discoursbeleid

De keuze om het concept DO werkbaar te maken aan de hand van het transitiedenken impliceert een fundamentele normatieve sprong: transities zijn gericht op drastische veranderingen op lange termijn (zie ook cluster 2). Echter, hoe korter de termijn, hoe meer er op het spel staat, en dus blijft het nog maar de vraag in welke mate de overtuigingen die vorm hebben gegeven aan de langetermijnvisies, stand houden en een beslissende rol zullen spelen in de ontwikkeling van het huidige beleid.

ONDANKS DE actualisering (en concretisering) van het concept DO in de vorm van transities, kan het Vlaamse DO-beleid nog steeds 'verwateren' tot een discoursbeleid. Men moet erover waken dat men wel degelijk met 'transities' (en dus drastische regimeveranderingen) bezig is, en dat dit concept niet gelijk komt te staan met 'middellangetermijnbeleid'. Deze mogelijkheid heeft vastere grond onder de voeten gekregen door de verschuiving van het transitiediscours van het duurzame ontwikkelingsbeleid naar het regulier beleid, door de adoptie van het concept in Vlaanderen in Actie (ViA). Het risico van uitholling van het transitieconcept steekt hierdoor de kop op: men gaat een techniek gebruiken voor zaken die niet echt regimeveranderend zijn ('healthcare Vlaanderen', 'innovatieve ondernemingen', ...). Op deze manier wordt transitie management afgezwakt tot netwerkmanagement. De vraag is of er, voor al de opgestelde transitieprocessen, werkelijk een transitieaanpak nodig is. Niet alle beleidsprocessen dienen vervangen te worden door transitiebeleid. Dit kan ook aan de hand van best practices, waarrond bij de invoering goed gecommuniceerd wordt. Het is beter om, indien bepaalde beleidsprocessen niet duidelijk uitgevoerd worden volgens de principes van transitie management, deze een andere naam te geven. Als uiteindelijk blijkt dat het toch duidelijk de vorm heeft gekregen van een transitieproces (in de enge zin van het woord), kan alsnog officieel voor deze term gekozen worden. Alle betrokkenen bij het Vlaamse duurzame ontwikkelingsbeleid kunnen er samen over waken dat de term niet uitgehold wordt.

1.2 MULTIACTOR- EN MULTILEVELBELEID VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

1.2.1 SITUERING

Onderzoeksproject 2 van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling ving aan in 2007 en mondde in 2009 uit in twee working papers: 'Multi-Level Governance voor duurzaamheid in Vlaanderen' en 'Scenario's voor Subre-

gionale Schaalarrangementen voor Duurzaamheid'. De eerste working paper levert een theoretisch kader omtrent Multi-Level Governance en toetst de principes hiervan aan enkele zogenaamde schaalarrangementen, dit is (1) Regionale Sociaaleconomische Overlegcomité's (RESOC's), Erkend Regionale Samenwerkingsverbanden (ERSV's) en streekplatforms, (2) het stedenbeleid via het Stedenfonds en het Gentse ROM-project (Ruimtelijke Ordening en Milieu) als voorbeeld van gebiedsgericht milieubeleid. De bevindingen uit deze onderzoeksfase gaven aanleiding tot de formulering van vier scenario's die neergeschreven werden in de tweede working paper.

Begin 2010 werd besloten de boer op te gaan en te kijken wat er op het terrein gebeurt. Een aantal lokale succesverhalen in DO werden nader bekeken. Het zijn nicheprojecten die op een bijzonder innovatieve manier omgaan met de hedendaagse uitdagingen in de bouw- of sociale huisvestingssector en in de landbouwsector. Bij wonen en bouwen werd er gekeken naar Zonnige Kempen (Z.K.) en Twee Waters. Voor het landbouwluik werden het CSA Netwerk (Community Supported Agriculture) en het Strategische Plan Korte Keten geselecteerd. Het eindresultaat verscheen onder de titel 'Adaptief governance, veerkracht in praktijk en theorie (2011). Het onderzoek vertrekt vanuit het concept van veerkracht en inspireert zich op het werk van Gunderson en Holling (2002) en op Bourdieu's sociologische theorie. Het eindrapport legt de ontwikkelingsprocessen en de bestaansvoorwaarden van de bestudeerde cases bloot en maakt de rol die de Vlaamse gewestelijke instellingen hierin (kunnen) spelen, zichtbaar.

1.2.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Gelijkenissen tussen de sectoren sociale huisvesting en *Community Supported Agriculture*

Hoewel de bestudeerde sectoren sociale huisvesting en CSA op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken hebben, vertonen de conclusies van de analyses sterke gelijkenissen. Dat kan ondermeer verklaard worden door het feit dat beide een essentiële bestaansvoorwaarde delen. Beide kunnen beschouwd worden als reacties op, alternatieven voor of correcties van een systeem dat mank loopt. Sociale huisvesting bestaat omdat de dominante huisvestingsmarkt sociaal uitsluitend is. CSA zag ooit het daglicht omdat de moderne, westerse conventionele landbouw ecosystemen en haar bewoners ondermijnt en haar (economische) werkingsmechanismen weinig speelruimte geven aan boer noch consument. Beide situaties worden gekenmerkt door een gebrekkige binding met reële lokale noden. In het eerste geval die van sociale huurders, in het tweede die van zowel lokale producenten en consumenten. Het feit dat beide initiatieven nauw aansluiten uit lokale noden die het dominante systeem niet hoort, blijkt uit de lange wachlijsten waarover zij beschikken.

Autonomie

Het hoeft daarom ook niet te verbazen dat lokale autonomie bij de bestudeerde case-studies essentieel bleek voor hun veerkracht, hoewel de aard ervan verschilde. Zowel Z.K. als het CSA Netwerk putten hun autonomie uit een sterk samenwerkingsverband tussen de betrokken gemeenten. Z.K. put haar *financiële* autonomie echter uit een sterk gediversifieerde financieringsinbedding, terwijl de financiering bij het CSA Netwerk vooral voortvloeit uit een autonome financiering. Dat was ook het geval bij Twee Waters, die verder ook autonomie put uit eigenaarschap van de bouwterreinen. Dit verschil sluit aan bij de tegenstelling tussen (semi)publiek en privaat initiatief. Het eigenaarschap van de landbouwgronden zou ook het CSA Netwerk meer autonoom kunnen maken, maar hier botsen de CSA boerderijen op de obstakels die toegang tot grond voor hen bemoeilijken. *Community Land Trusts* en een grondbank kunnen hier mogelijks soelaas brengen. De autonomie hangt in alle cases nauw samen met een heldere (gemeenschappelijke) visie. Z.K. draagt die uit via presentaties, een website en een duidelijk discours, Ertzberg in zijn visie omtrent *Urban Convenience*, het CSA Netwerk vertaalt dit in een visietekst, statuten en gemeenschappelijke stichtende literatuur, en de initiatiefnemers van het

Strategisch Plan Korte Keten in een open definitie aan de hand van basiskenmerken waar alle *stakeholders* het over eens zijn.

Interdependente relaties en het belang van centrale figuren

Daarnaast bleek de sterke constellatie van de betrokken partners in alle cases sterk geschikt te zijn op interdependente relaties. Autonomie en interdependente relaties bleken elkaar wederzijds te versterken. In alle gevallen bleek samenwerking tussen verschillende partners uit verschillende schalen deel uit te maken van de veerkracht. Toch bleek het *stewardship* van een centrale figuur telkens van belang te zijn. Ook binnen de betrokken overheidsinstellingen blijkt dit een belangrijke, doch niet steeds even zichtbare rol te spelen. Binnen DAR en de VMSW voeden specifieke personen de transitie naar duurzaam wonen en bouwen. Ook blijkt er een soort peterschap te bestaan van ervaringsdeskundigen ten aanzien van nieuwe projecten. Zo stimuleerden Tineke Bakker van *De Oosterwaarde*, Klaas Nijhof van *De Nieuwe Ronde* en Geert Iserbyt van *Landwijzer* de ontwikkeling van het CSA Netwerk. Die dynamiek versterkt de autonome ontwikkeling van dit netwerk en de projecten die zij verenigt doordat de betrokkenen uit ervaring weten dat dergelijke projecten staan of vallen met de autonomie waarmee zij zich ontwikkelen.

Het ontwikkelingsproces

Alle cases illustreren dat niet enkel het afgewerkte product in veerkracht uitschijnt, maar eveneens het ontwikkelingsproces dat er toe leidde. Vooral het incrementele, dit is stapsgewijze ontwikkeling, en het centrifugale karakter geven aanleiding tot een veerkrachtige ontwikkeling. Met dit laatste wordt verwezen naar de houding die vertrekt uit eigen inzichten en noden en pas daarna naar open om externe impulsen toe te laten.

Openheid

Veerkracht blijkt ook in alle cases voort te komen uit openheid. Z.K. stelt zich open voor alle impulsen uit haar Raad van Bestuur en staat open voor experimenten en vernieuwende technieken die nooit eerder gebruikt werden in Vlaanderen. Twee Waters kiest net als de sociale bouwmaatschappij voor open communicatie in een vroeg stadium van de procesontwikkeling om zo de lokale bevolking een kans te geven te participeren. Het CSA Netwerk werkt met een open boekhouding en gaat het verst in participatie van de consumenten die daarom ook 'leden' zijn. Ook het korte keten initiatief (Strategische Plan Korte Keten) toont in de procesgang heel wat openheid. In alle gevallen heeft die openheid ook een destabiliserend potentieel dat echter telkens opgevangen wordt door stabiliserende factoren. Deze openheid moet in alle cases echter nog groeien wil zij een werkelijk adaptief effect hebben, dit is tot systeemverandering leiden waarbij dus ook verhoudingen tussen actoren fundamenteel wijzigen.

Alle beleidsaanbevelingen dienen te worden gelezen in het licht van de lokale veerkracht waarop voorgaande conclusies betrekking hebben. De voorgestelde acties hebben tot doel de bestaansvoorwaarden van deze veerkracht in het leven te roepen, te versterken en of te verspreiden naar nieuwe domeinen.

Internalisering van externaliteiten

Uit het onderzoek bleek dat het potentieel op adaptatieve veranderingen, dit is systeemveranderingen, niet tot wasdom kan komen zolang externaliteiten niet geïnternaliseerd worden. Regimespelers worden van nichedruk afgeschermd door het concurrentievoordeel dat onduurzame producten en niet veerkrachtige projecten die er gebruik van maken, omringt. CSA wendt deze internalisering op een positieve manier aan. Dergelijke praktijken verdienen overheidssteun zodat nicheactoren zich kunnen ontwikkelen en internalisering kunnen legitimeren. Daarnaast kunnen overheidsactoren het debat rond de internalisering van externaliteiten aanzwengelen, goede voorbeelden meer zichtbaarheid geven en verdere stappen zetten naar de

concretisering van de internalisering. De huidige situatie waarin toegelaten wordt dat externaliteiten worden afgewend op de maatschappij staat gelijk aan een onterechte steun aan onduurzame regime-praktijken.

Juridische vrijstellingen voor nichespelers

Zowel in de woon- en bouwsector als in de landbouwsector botsen nichespelers vaak op wetgeving die gemaakt is op maat van regimespelers. Er ontbreekt dus een schaaldimensie aan de wetgevende praktijk. Het geven van juridische vrijstellingen (zoals in het kader van het Strategisch Plan Korte Keten, bijvoorbeeld rond etikettering van voedingswaarde van producten of controle op voedselveiligheid) laat nichespelers toe praktijken te ontwikkelen die daarna geratificeerd kunnen worden door schaalspecifieke wetgeving. Echter, indien deze vrijstellingen enkel tot doel hebben nichespelers te laten groeien tot zij het regime bereiken en hen de regels die er heersen te laten respecteren, schiet de actie haar doel voorbij. Heel wat nichespelers kunnen hun veerkracht enkel behouden door op de lokale schaal te verspreiden. Er vindt met andere woorden een horizontale groei plaats, een vermenigvuldiging van projecten die allen andere regels behoeven dan de regimespelers.

Faciliteren van samenwerkingsverbanden

Overheidsactoren kunnen de verspreiding van veerkrachtige nichepraktijken katalyseren door samenwerkingsverbanden te faciliteren. Verschillende vormen van 'peterschap' blijken deze taak reeds te vervullen. Die praktijk kan opgepikt worden en van meer legitimiteit voorzien worden zonder dat het in een geformaliseerd kader dient geplaatst te worden. Dat zou de organiciteit waarmee deze samenwerkingsvormen zich ontwikkelden immers belemmeren. Ook samenwerking met onderzoeksinstellingen blijkt essentieel voor de verdere verspreiding. Ook hier lijkt informele netwerking in de case te faciliteren. Onderzoeksinstellingen kunnen echter ook aangemoedigd worden meer aansluiting te zoeken bij nichespelers, maar ook bij overheidsinstellingen, zoals VMSW, DAR en ADLO, die een faciliterende houding aannemen ten aanzien van veerkrachtige praktijken. Steunpunten bieden hier reeds een kader voor, maar ook daarbuiten kunnen studenten en onderzoekers aangemoedigd worden.

Steun aan voorbeeldprocessen en procesbegeleiding

Het promoten van succesverhalen en het steunen van voorbeeld- of demonstratieprojecten is een interessante actielijn om de verspreiding van deze projecten te katalyseren. Dat bleek onder andere uit de analyse van Z.K. en het blijkt eveneens een ontwikkelingspiste van het Strategisch Plan Korte Keten. Vaak gaat de aandacht daarbij enkel naar het eindresultaat. Uit de analyses bleek echter dat de veerkrachtige procesontwikkeling een essentieel onderdeel is van de projecten. Het verdient daarom ook aanmoediging om voorbeeldprocessen in de kijker te stellen, procesbegeleiding te steunen, legitimiteit te geven en aan te moedigen. Dat laatste kan bijvoorbeeld ook door peterschappen te faciliteren tussen lokale ervaringsdeskundigen en nieuwkomers. Dat kan op verschillende manieren: een informeel peterschap zoals die tussen Fendrub en Z.K., tussen Nijhof of Iserbyt en het CSA Netwerk blijkt goed te functioneren. Ook zouden landbouwers onderling elkaar zo kunnen steunen. Dit geldt eveneens voor het opzetten van CSA-dynamieken bij andere landbouwtakken dan de tuinbouw. In de onderzochte cases kwamen enkel nieuwe projecten aan bod. Een groot potentieel schuilt echter ook in projecten die een transitie doormaken van één functioneringswijze naar een andere. Een boerderij die overschakelt van een conventionele en lange keten naar een biologische keten en CSA zou als voorbeeldproject heel wat actoren een meer veerkrachtige richting kunnen laten kiezen. Die transitie is echter complex en niet zonder risico's. Voorstudie en factoranalyses dienen daarvooraf te gaan. Samenwerking met deskundige partners is daarbij aan de orde.

Overheidsactoren die kiezen voor demonstratieprojecten kunnen ook lessen trekken uit de procesontwikkeling van Z.K. die er steeds voor koos vanuit eigen inzicht en noden te vertrekken en pas daarna steun te

zoeken. Dit behoevde hen ervoor hun praktijken af te stellen op een algemeen lastenboek dat hen had kunnen loskoppelen van hun eigen dynamiek. Retroactieve steun en selecties zijn vanuit dit perspectief aan te raden.

Een grensoverschrijdende blik

Ten slotte dient ook over de gewestelijke en nationale grenzen gekeken worden. Succesverhalen liggen daar immers te wachten om ontdekt te worden en te inspireren. De potentiële impact ervan bleek uit de analyses. Ook dient er over sectorgrenzen heen gekeken te worden. Het koppelen van pilootprojecten en nichespelers zoals bijvoorbeeld CSA en Z.K. en Twee Waters zou interessante resultaten kunnen opleveren. Supralokale overheden kunnen die verbanden faciliteren, steeds rekening houdend met de nood aan lokale autonomie.

1.3 VLAAMS DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID IN COMPARATIEF PERSPECTIEF

1.3.1 SITUERING

Omdat het Vlaamse DO-beleid begin 2007 nog in zijn kinderschoenen stond, was het wenselijk om over de grenzen heen te kijken hoe regionale overheden zo'n beleid voeren. Daarom werd het Vlaamse beleid in dit comparatieve project (project 3) vergeleken met dat van andere regio's in Europa (Wallonië, Noordrijn-Westfalen en Noord-Holland) en in Noord-Amerika (Québec). De inhoud van het beleid van de regio's werd op systematische manier geanalyseerd op het vlak van framing (hoe interpreteert de overheid DO?), beleidsdoelen (wat wil de regio bereiken met haar DO-beleid?) en instrumenten (welke middelen worden ingezet om de doelen te bereiken?). Enerzijds werden de resultaten met elkaar vergeleken om tot vernieuwende inzichten te komen over het DO-beleid van regionale overheden. Anderzijds wilde het project bijdragen tot de wetenschappelijke kennis in het domein door op zoek te gaan naar de factoren die dat beleid verklaren. Het project keek naar vier verklarende factoren in het bijzonder: internationale invloed, graad van autonomie, politieke context en socio-economische omstandigheden.

1.3.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Symbolic politics

De vergelijkende analyse van de vijf cases toont aan dat het DO-beleid van regionale overheden veel kenmerken vertoont van symbolic politics. Beleid dat door symbolic politics gekenmerkt wordt, heeft een hoge politico-strategische effectiviteit, maar een lage impacteffectiviteit. Dat wil zeggen dat het een bepaald politiek doel bereikt of erin slaagt een probleem van de politieke agenda te halen (bijvoorbeeld door te tonen dat de overheid een DO-beleid op poten zet), maar dat het geen oplossing biedt voor het werkelijke probleem (in dit geval de verschillende maatschappelijke problemen die het streven naar DO noodzakelijk maken). Het symbolische karakter van het DO-beleid kan geïllustreerd worden aan de hand van drie paradoxen die in het onderzoek geobserveerd werden.

Fundamentele verandering: ambitie versus praktijk

Een eerste paradox heeft te maken met de intenties van de regionale overheden. Enerzijds wijst de analyse van hun beleidsframing en van hun strategische beleidsdoelen erop dat ze de mondiale ambities van DO onderschrijven, wat wijst op een zekere internationale invloed. Zo beamen ze dat er fundamentele veranderingen nodig zijn in gangbare ontwikkelingspatronen. Anderzijds gaan ze in hun uiteindelijke beleid die

fundamentele veranderingen uit de weg, wat vooral blijkt uit de analyse van hun operationele beleidsdoelen en van hun beleidsinstrumenten. In verschillende regio's is het DO-beleid er impliciet of expliciet op gericht om zo weinig mogelijk te interveniëren in bestaand beleid of in de activiteiten van specifieke beleidsdomeinen. Daardoor blijft het DO-beleid beperkt tot de marges van de dagdagelijkse besluitvorming.

Vorm versus inhoud

Een tweede vaststelling die wijst op het symbolische karakter, is dat de regio's wel veel aandacht besteden aan de publieke administratie en aan het cosmetische karakter van het beleid (bijvoorbeeld door het uitgeven van strategiedocumenten), maar dat hun doelen en instrumenten heel zwak zijn. De doelen zijn vaak gerecycleerd uit bestaande beleidsdocumenten. De instrumenten zijn eerder vrijblijvend en leggen weinig verplichtingen op aan overheidsactoren (laat staan niet-overheidsactoren) om DO in acht te nemen. Het is in die context opvallend dat regio's niet altijd alle kansen die hun graad van autonomie biedt, benutten. Hoewel het beleid van regio's met een hoge autonomie en veel bevoegdheden over het algemeen wel uitgebreider is dan dat van regio's met minder autonomie, blijven veel opportuniteiten onbenut (bijvoorbeeld op het vlak van fiscale instrumenten).

Symbolische bereidheid versus effectieve daadkracht

Een derde paradox vloeit voort uit de vaststelling dat regio's wel 'iets' wilden doen voor DO, maar dat hun DO-beleid de eigenlijke problemen niet aanpakt. Wanneer de bestaansreden van het DO-beleid onderzocht wordt, lijkt het er vaak op dat dat beleid er gekomen is omwille van internationale verplichtingen of uit wedijver met andere overheden. Maar wanneer men onder de oppervlakte kijkt, wordt het duidelijk dat het beleid van de regio's niet ingrijpt in de productie- en consumptiepatronen die aan de grondslag liggen van de problemen die DO het hoofd wil bieden. Het DO-beleid van de regio's is vaak enkel gericht op de interne werking van de overheid, waardoor het lijkt te vergeten waar DO echt om draait. Dat verklaart onder meer waarom de specifieke socio-economische omstandigheden van de verschillende regio's weinig impact hebben op hun DO-beleid.

Het belang van politieke wil

De reden van het symbolische karakter van het DO-beleid van de regio's is te vinden in hun politieke context. Er is namelijk een belangrijk spanningsveld op het vlak van politieke wil. Enerzijds werd er in alle cases op een zeker moment door een bepaalde politieke actor de politieke wil getoond om het concept DO als beleid te institutionaliseren. Zo'n beslissing heeft in bepaalde gevallen verstrekkende gevolgen, bijvoorbeeld voor het creëren van gespecialiseerde administraties. Anderzijds is er in alle regio's in het algemeen weinig bereidheid om echt politiek kapitaal in het DO-beleid te investeren. Dat vertaalt zich meestal in een gebrek aan financiële en personele middelen. Het thema krijgt zo maar weinig politiek gewicht binnen de beleidsprioriteiten van de overheid. De lage politieke wil is verantwoordelijk voor de zwakke kenmerken van het beleid die in alle cases vastgesteld werden, zoals het gebrek aan concrete, nieuwe doelstellingen en het krachteloze en vrijblijvende karakter van de meeste instrumenten. Bovendien heeft politieke wil een impact op de drie andere verklarende factoren. Politieke wil is nodig om de hele waaier van bevoegdheden te laten doorschemeren in het regionale beleid en om de internationale invloed ingang te doen vinden. Verder kan een hoge politieke wil de perceptie tegengaan dat een slechte economische prestatie DO in de weg staat.

Omdat het project geen beleidsevaluatie tot doel had, werden er geen expliciete 'best practices' geïdentificeerd. Uit de analyse blijkt trouwens dat geen enkele case uitblinkt in alle aspecten van DO-beleid. Maar de gedetailleerde vergelijking laat wel toe om uit elke case een aantal lessen te trekken voor Vlaanderen.

Québec: sterkere instrumenten

De Vlaamse overheid kan de meeste lessen trekken uit de ervaring van Québec, de case met het sterkst uitgebouwde DO-beleid. Wat opvalt in Québec is dat het beleid, hoewel het veel gelijkenissen vertoont met het Vlaamse model, een veel breder bereik heeft. Terwijl de aanpak in Vlaanderen grotendeels beperkt is tot de dertien beleidsdomeinen van de Vlaamse overheid, omhelst het DO-beleid van Québec de gehele publieke administratie, wat neerkomt op meer dan 140 entiteiten (overheidsdepartementen, agentschappen, overheidsbedrijven, ...). Hoewel die aanpak geen voldoende voorwaarde is voor een effectieve integratie van DO, zorgt hij er wel voor dat het DO-beleid een brede bekendheid heeft, en dat zeer veel instanties en individuen verplicht worden om na te denken over hoe zij kunnen bijdragen tot de uitvoering van de strategie DO.

Daarnaast kan Vlaanderen ook een voorbeeld nemen aan Québec met betrekking tot een aantal vernieuwende instrumenten. Een eerste interessante tool is de lijst van zestien principes voor DO die in de Québecse wet duurzame ontwikkeling zijn vastgelegd en die de overheid in acht moet nemen in haar besluitvorming. Het formuleren van die principes is een antwoord op een algemeen gevoel, ook vaak geuit in Vlaanderen, dat DO als begrip moeilijk is om in beleid te vertalen. Een tweede interessant instrument is de Commissaris Duurzame Ontwikkeling, een onafhankelijke instantie die het DO-beleid van de overheid jaarlijks evalueert, en die controleert hoe DO in andere beleidsdomeinen geïntegreerd wordt. Vlaanderen heeft vooralsnog geen permanente evaluatie-instrumenten voor DO. Ten slotte valt in een vergelijking met Québec ook op dat daar meer middelen geïnvesteerd worden in capaciteitsopbouw dan in Vlaanderen. Zo is het team dat de coördinatie van het beleid verzorgt veel groter en ontwikkelt het meer tools om overheidsactoren te ondersteunen. Vlaanderen zou uit het Québecse voorbeeld kunnen leren door meer middelen te investeren in het Team Duurzame Ontwikkeling. Maar er zal wel moeten bekeken worden hoe die hogere inzet in capaciteitsopbouw van de centrale coördinerende instantie gerijmd kan worden met de maximale vrijheid die momenteel aan de beleidsdomeinen wordt gegeven om DO te interpreteren en te integreren.

Noordrijn-Westfalen: breed maatschappelijk draagvlak

Uit Noordrijn-Westfalen kan Vlaanderen lessen trekken als het gaat over het maatschappelijke draagvlak van DO. Voor de *Agenda 21 NRW* werd van bij het begin gemikt op een zeer breed gedragen beleid en op de intensieve betrokkenheid van een groot aantal stakeholders. Daarvoor werd gebruik gemaakt van een aantal interessante participatiemechanismen, zoals de Toekomstraad of de thematische werkgroepen. Bovendien werd het draagvlak van het beleid ondersteund doordat politici zich persoonlijk achter het project schaalden en dat de bevoegde minister werkelijk het gezicht werd van de *Agenda 21 NRW*. Als gevolg daarvan had het beleid ook een grote publieke bekendheid in Noordrijn-Westfalen. In Vlaanderen worden gelijkaardige mechanismen en de persoonlijke betrokkenheid van ministers wel gebruikt voor processen als ViA, maar niet voor het DO-beleid, waar de betrokkenheid van stakeholders meestal gebeurt via het consulteren van officiële adviesraden.

Wallonië: integratie in de belangrijkste socio-economische strategie

Wat Vlaanderen vooral kan leren uit de ervaringen van Wallonië, is dat de integratie van DO in de belangrijkste socio-economische strategie van de overheid een groter potentieel heeft dan een apart beleidsproces voor DO waar een laag gewicht aan toegekend wordt. Na enkele mislukte pogingen om een strategie DO op te starten, werd het beleidsconcept in Wallonië onlangs geïnstitutionaliseerd via het *Plan Marshall 2 vert*. De integratie van DO in dat plan, het paradepaardje van de huidige Waalse regering, zorgt ervoor dat de beleidsdoelen kunnen rekenen op brede politieke en maatschappelijke steun, hoge publieke zichtbaarheid en belangrijke budgetten. In Vlaanderen staat het DO-beleid grotendeels los van ViA en Pact 2020. Hoewel de vernieuwde Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling (VSDO) vaak verwijst naar de doelstellingen van Pact 2020, zijn meer inspanningen nodig om ervoor te zorgen dat ViA (en socio economische ontwikkeling in

Vlaanderen in het algemeen) evolueert in de richting die het Vlaamse DO beleid en de nieuwe langetermijnvisie vooropstellen.

Noord-Holland: lage autonomie geen hinderpaal voor DO-beleid

Hoewel Noord-Holland de minst concrete lessen voor Vlaanderen biedt, was ook die case interessant. Uit de analyse van Noord-Holland kan de Vlaamse overheid vooral onthouden dat ook een regio met een lage autonomie een DO-beleid kan voeren. Het is dus niet noodzakelijk om een hoge autonomie of veel bevoegdheden te hebben om een beleid voor DO te kunnen voeren. Zo'n beleid kan gevoerd worden in het kader van elke bevoegdheidsverdeling. Zeker wanneer DO opgevat wordt als metabeleid (met als doel richting te geven aan meer specifieke beleidssectoren), kan men stellen dat elke overheid, ongeacht haar bevoegdheden, een DO-beleid kan voeren binnen de grenzen van haar verantwoordelijkheden.

1.4 VLAAMS DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID EN MULTILATERALE BESLUITVORMING

1.4.1 SITUERING

Dit project (project 4) heeft de betrokkenheid van Vlaanderen bij mondiale en Europese besluitvorming over DO bestudeerd tussen 1990 en 2010. Meer specifiek werden de VN (*Commission on Sustainable Development, CSD*), de OESO (*Annual Meeting of Sustainable Development Experts, AMSDE*) en de EU (de onderhandelingen over de *EU Sustainable Development Strategy, EU SDS*) onderzocht.

Net als heel wat andere subnationale overheden wil Vlaanderen een rol spelen op het internationale toneel omtrent DO. Zoals de minister-president het formuleert in de beleidsnota Algemeen Regeringsbeleid (2009-2014): Vlaanderen wil "meer zichtbaarheid, meer aanwezigheid en meer beleid van Vlaanderen in Europa en op mondiaal vlak rond duurzame ontwikkeling" (Peeters, 2009, p. 28). De internationale betrokkenheid van Vlaanderen is echter niet vanzelfsprekend. Subnationale overheden worden zelden erkend als onderhandelingspartners in internationale organisaties. Ze zijn bijgevolg niet direct vertegenwoordigd in de onderhandelingen die plaatsvinden in het kader van die organisaties. De actoren die deelnemen aan besluitvormingsprocessen van die organisaties zijn hoofdzakelijk nationale overheden, als vertegenwoordigers van soevereine staten. Subnationale overheden zoals Vlaanderen moeten andere wegen gebruiken dan directe vertegenwoordiging om betrokken te zijn in internationale besluitvorming, en dat vormde de kern van het onderzoek van project 4.

Het project werd opgebouwd rond een structuur bestaande uit vier onderzoekscomponenten: (1) een analyse van de Vlaamse beleidspraktijken in internationale instellingen, (2) een analyse van de intra-Belgische arrangementen met betrekking tot DO en internationale instellingen, (3) een vergelijkende analyse van de rol van subnationale overheden in internationale besluitvorming over DO, en (4) een analyse van de Vlaamse capaciteitsbehoeften. Het onderzoek voor project 4 werd opgevat als een doctoraatsonderzoek.

1.4.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Vlaanderen kan een gevarieerd gamma aan kanalen gebruiken om betrokken te zijn bij internationale besluitvorming. In het onderzoek werd het gebruik van vier intrastatelijke en vijf extrastatelijke kanalen onderzocht.

Minimum niveau van politieke wil noodzakelijk

Opdat Vlaanderen effectief gebruik kan maken van de kanalen voor subnationale overheden moet er in Vlaanderen een minimum niveau van politieke wil zijn. Alleen zo kan de beleidsdoelstelling van internationale betrokkenheid verwezenlijkt worden. De beleidsnota van de minister-president suggereert een hoog niveau van politieke wil. Dat wordt echter niet vertaald in de praktijk. Vooral in het CSD-proces, waar de politieke betrokkenheid het hoogst kan zijn, is de beperkte betrokkenheid van kabinetsleden en ministers opvallend. Uit het onderzoek blijkt trouwens dat op politiek niveau een sterkere internationale aanwezigheid van Vlaanderen niet als prioritair beschouwd wordt.

Politieke wil is bepalend voor het niveau van middelen (personeel, tijd, financieel) dat Vlaanderen kan investeren in het gebruik van bepaalde kanalen. Vlaanderen laat zijn keuze om bepaalde kanalen te gebruiken immers afhangen van de beschikbare middelen. Alleen wanneer de beleidsdoelstelling om internationaal betrokken te zijn politiek gedragen wordt, zullen de nodige middelen toegewezen worden. Een minimumniveau aan middelen is vooral belangrijk voor het gebruik van extrastatelijke kanalen, aangezien die hoge (bijkomende) investeringen in personeel, tijd en financiële middelen vereisen.

De cruciale rol van capaciteit(sopbouw)

Capaciteit, in termen van beschikbaar personeel, speelt een cruciale rol. Soms heeft een gebrek aan personeel of een groot personeelsverloop Vlaanderen beperkt om een aantal kanalen intensief te gebruiken. Daarnaast vraagt het tijd vooraleer nieuw aangestelde ambtenaren kennis, expertise en institutioneel geheugen hebben verworven omtrent het proces, wat hen verhindert om snel als ervaren actoren te functioneren. Heel wat betrokken diensten kenden een opstartfase van een vier- à vijftal jaar. Capaciteitsopbouw en strategisch handelen zijn nauw verwant. Alleen wanneer Vlaanderen gedurende een hele periode uitgebreid betrokken is geweest in een internationaal proces en alleen nadat het expertise en institutioneel geheugen over dat proces heeft verworven, kan het op een gepaste manier de kosten en baten van zijn betrokkenheid strategisch inschatten. Het is zelfs zo dat wanneer Vlaanderen een gebrek heeft aan kennis, expertise en institutioneel geheugen dat het sommige kanalen eerder uit gewoonte gebruikt, met andere woorden dat het een kanaal gebruikt omdat het dat kanaal tevoren ook al gebruikte zelfs al is dat kanaal strategisch gezien niet het beste kanaal.

Beperkingen van de (inter)nationale context

Het onderzoek heeft echter ook aangetoond dat zelfs wanneer Vlaanderen internationale betrokkenheid als doelstelling stelt, wanneer dat doel politiek gedragen wordt en wanneer de Vlaamse overheid de noodzakelijke middelen voorziet, dat Vlaamse betrokkenheid niet gegarandeerd is. Dat komt doordat de nationale en de internationale context waarin Vlaanderen handelt beperkingen oplegt.

De Belgische context

Ondanks dat de Belgische institutionele context heel wat opportuniteiten biedt bij het gebruik van intrastatelijke kanalen, legt deze context ook beperkingen op. Een evident voorbeeld is het rotatiesysteem dat ertoe leidt dat Vlaamse ministers België slechts af en toe kunnen vertegenwoordigen in de Raad van Ministers en voor bepaalde beleidsthema's meer dan voor andere. Andere voorbeelden zijn het ad-hockarakter van de Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling, de samenwerkingsakkoorden die niet meer aangepast zijn aan actuele praktijken en het hoge aantal informele overeenkomsten.

De Europese context

De meeste beperkingen resulteren echter uit de Europese en de mondiale institutionele context. De EU biedt subnationale overheden opportuniteiten, maar werkt toch vooral beperkend. In het begin van de jaren negentig werden een aantal toegangsmogelijkheden gecreëerd. Twintig jaar later moet echter vastgesteld worden dat het aantal niet is toegenomen en, wat belangrijker is, dat de bestaande toegangsmogelijkheden eigenlijk niet veel opleveren aan subnationale overheden of dat die overheden hun toegang toch eerst dienen te onderhandelen op nationaal niveau.

De mondiale context

De mondiale institutionele context blijft volledig onaangepast aan de rol die subnationale overheden willen/moeten spelen. Internationale organisaties behoren nog steeds tot het terrein van nationale overheden. Soms staan de onderhandelingen ook open voor andere, vooral niet-gouvernementele, actoren, maar niet voor subnationale overheden. Meestal kan Vlaanderen de EU gebruiken om de Vlaamse betrokkenheid te verhogen in mondiale besluitvorming.

De aard van de discussies

De aard van de Europese en de mondiale discussies kan ook beperkende gevolgen hebben. Het onderzoek heeft aangetoond dat anno 2011 het momentum voor DO verloren lijkt te zijn. Zowel de VN, de OESO en de EU ervaren op dit ogenblik moeilijkheden om DO op de agenda te houden. De Rio+20 Top die gepland is in 2012 zal belangrijk zijn om nieuw momentum voor DO te ontwikkelen. Op EU-niveau werkt de aard van de discussies ook op een andere manier invloed uit, namelijk door de ad-hocmerken van het Europese besluitvormingsproces over de EU SDO. Dat leidde op Belgisch en Vlaams niveau in de bestudeerde periode tot een ad-hocproces en een groot personeelsverloop, waardoor weinig Vlaamse ambtenaren en politiek verantwoordelijken die processen voor een langere periode opvolgden.

Op basis van het onderzoek, kunnen een aantal beleidsaanbevelingen geformuleerd worden over de Vlaamse betrokkenheid bij internationale besluitvorming over DO.

Een samenwerkingsakkoord internationaal DO-beleid?

Op nationaal niveau verlopen de bestaande samenwerkingspraktijken grotendeels op een informele en ad-hocbasis. Een samenwerkingsakkoord inzake internationaal DO-beleid zou de bestaande praktijken een formeel kader geven. In zo'n samenwerkingsakkoord zouden regels uitgeschreven kunnen worden over het coördinatieproces. Er wordt al enkele jaren gesproken over de opstelling van een samenwerkingsakkoord. Voor internationaal DO-beleid moet echter wel rekening gehouden worden met het fluctuerende en ad-hockarakter van de internationale processen. Anno 2011 is het immers niet zeker of de verschillende internationale processen inzake DO nog een toekomst hebben. Bovendien moet goed overwogen worden wat wel en niet wordt vastgelegd in een samenwerkingsakkoord. In het verleden is het aangetoond dat eens formele arrangementen zijn vastgelegd, die ervoor zorgen dat een pad betreden wordt waarvan op korte tot middellange termijn moeilijk afgeweken kan worden.

Actualisering bestaande samenwerkingsakkoorden

Uit het onderzoek blijkt ook dat het Samenwerkingsakkoord van 2003 omtrent de vertegenwoordiging van België in de Raad van Ministers van de EU geactualiseerd zou moeten worden. Vlaanderen heeft een bevoegdheid omtrent DO, maar op Europees niveau vindt een belangrijk deel van de besprekingen omtrent de EU SDS plaats in de Raad Algemene Zaken waar een federaal minister (categorie I) België vertegenwoordigt.

Het is aanbevolen dat Vlaanderen onderhandelt over een nauwere betrokkenheid bij de vergaderingen van deze Raadsformatie. Dat kan vastgelegd worden in een nieuw Samenwerkingsakkoord omtrent de Raad van Ministers. Bovendien kan het nuttig zijn dat de nationale voorbereidingen van de Europese Raadsvergaderingen geformaliseerd worden. Dat is trouwens ook relevant voor andere beleidsdomeinen.

Vlaamse coördinatie over internationaal DO-beleid: creëren van *permanente* structuren

De voorbije jaren is het internationale DO-beleid op verschillende manieren gecoördineerd op Vlaams niveau. Het is sterk aanbevolen dat naar een permanente oplossing wordt gezocht voor de Vlaamse coördinatie over internationaal DO-beleid. De huidige werkafspraken tussen DAR en LNE zijn niet algemeen en omvangrijk genoeg en zullen tekortschieten wanneer er nieuwe internationale organen opduiken die duurzameontwikkelingskwesities bespreken. Het is belangrijk dat één intern Vlaams coördinatieorgaan wordt vastgelegd dat verantwoordelijk is voor de voorbereiding van de (inter)nationale onderhandelingen. Er moet ook nagedacht worden over de relatie met DiV en het in 2010 opgerichte overlegorgaan SOIA.

Huidige praktijken handhaven en versterken

De Vlaamse opvolging van de CSD-processen staat op dit moment op punt. Vlaanderen volgt CSD ondertussen al twintig jaar op en beschikt over een zekere capaciteit om CSD-processen actief en uitgebreid op te volgen. Het is sterk aanbevolen de huidige praktijken van opvolging te handhaven. De verworven capaciteit om CSD-processen op te volgen dient behouden te blijven, zodat ook de verworven expertise en het institutioneel geheugen bewaard kunnen blijven. Deze aanbeveling blijft van toepassing, ook als CSD-processen minder belangrijk worden. De kans bestaat immers dat de Rio+20 Top in 2012 nieuw momentum creëert voor DO, en misschien zelfs een nieuw VN-orgaan opricht of verantwoordelijk stelt voor DO of aanverwante processen (groene economie). De bestaande capaciteit kan dan onmiddellijk aangewend worden voor de opvolging van nieuwe processen. De opvolging van het AMSDE- en het EU SDS-proces door Vlaanderen kan beter. Tot nu toe vertoont de Vlaamse opvolging gebreken, zoals een groot personeelsverloop, gebrekkige continuïteit en lacunes in de overdracht van verworven kennis en institutioneel geheugen. Dat is duidelijk een werkpunt. Algemeen is het enorm belangrijk dat Vlaanderen zijn middelen investeert in een actieve deelname in nationale coördinatieprocessen en in de nationale delegatie, aangezien beide kanalen de meeste voordelen opleveren.

Vlaams attaché in New York?

De Vlaamse overheid zou kunnen overwegen om een Vlaamse attaché aan te stellen bij de Permanente Vertegenwoordiging van België bij de VN in New York. Het is aanbevolen dat die mogelijkheid verder wordt onderzocht door de Vlaamse overheid en dat de politieke belangen daaromtrent geanalyseerd worden op Vlaams en federaal niveau.

Betere contacten met de Europese Commissie

Vlaamse ambtenaren zouden meer kunnen investeren in hun contacten met de Europese Commissie. Hoewel Vlaamse ambtenaren hun kantoor zo dicht hebben bij de kantoren van de Europese Commissie zijn er slechts weinig contacten tussen beide. Zo'n investering is alleen mogelijk en relevant wanneer lobbyen bij de Europese Commissie ook op politiek niveau als relevant beschouwd wordt en erkend wordt, wat momenteel tekortschiet. Bovendien moet erover gewaakt worden dat de contacten gebeuren in goede verstandhouding met de andere Belgische overheden.

Nut en nutteloosheid van deelname in transnationale netwerken

Transnationale netwerken van subnationale overheden zijn nuttig voor de uitwisseling van informatie over beleidservaringen, de uitbouw van een informeel netwerk en informele contacten met beleidsmakers van andere overheden. Sommige netwerken geven een subnationale overheid internationale zichtbaarheid. Netwerken zijn in het algemeen minder relevant om internationale besluitvorming te beïnvloeden. Wat betreft internationaal DO-beleid is het aanbevolen dat Vlaanderen actief blijft in ESDN, omwille van het (informeel)netwerk rond DO dat op Europees niveau uitgebouwd kan worden via ESDN. Het is ook belangrijk dat Vlaanderen het werk van het netwerk nrg4SD inzake CSD-besluitvorming blijft opvolgen (van nabij of op de achtergrond). Nrg4SD is het enige mondiale netwerk dat focust op de rol van subnationale overheden in governance voor DO en heeft potentieel om op een extrastatelijke manier de zichtbaarheid van Vlaanderen in CSD te verhogen. De ervaringen van andere subnationale overheden hebben aangetoond dat alleen wanneer voldoende en op politiek niveau geïnvesteerd wordt in een netwerk, er het maximale uitgehaald kan worden.

Cluster 2:

Duurzaamheid in Vlaanderen:
systeeminnovatie en transitie

Toen het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling van start ging in 2007 waren in het buitenland het wetenschappelijke onderzoek en de wetenschappelijke literatuur over transitie en transitiebeleid volop op gang aan het komen. Vooral in Nederland werd er ook al uitgebreid geëxperimenteerd met transitie management als nieuwe beleidspraktijk. In Vlaanderen (en België) bestond er op dat moment nog geen wetenschappelijk onderzoek over transitie, al was er wel een startende beleidspraktijk met een transitie management proces in duurzaam wonen en bouwen (DuWoBo, gestart in het najaar van 2004) en in duurzaam materialenbeheer (Plan C, gestart half 2006). Cluster 2 had als bedoeling om de terreinen van systeeminnovatie, transitie en transitie management te verkennen, de kennisbasis daarover in Vlaanderen te vergroten en te onderzoeken wat de bruikbaarheid van dit soort concepten is voor Vlaanderen. Project 5 spitte zich toe op wat systeeminnovaties en transitie precies zijn en hoe ze verklaard kunnen worden. Project 6 behandelde de vraag of en op welke manier transitie bewust gestuurd en beïnvloed kunnen worden door beleid in samenwerking met maatschappelijke actoren. Zowel inhoudelijk als qua output zijn beide onderwerpen niet strikt van elkaar te scheiden en in de loop van het onderzoek liepen ze dus ook regelmatig door elkaar. Op vraag van de Stuurgroep van het steunpunt is de klemtoon in de laatste twee jaren verschoven naar project 6.

1.5 DUURZAME PRODUCTIE- EN CONSUMPTIEPATRONEN IN VLAANDEREN: DE MOGELIJKHEDEN VAN SYSTEEMINNOVATIE

1.5.1 SITUERING

Sinds DO begin jaren negentig als beleids- en maatschappelijke doelstelling naar voren geschoven is, is de verduurzaming van productie- en consumptiepatronen van industrielanden altijd een van de centrale vraagstukken geweest. Rond de eeuwwisseling groeide bij een aantal onderzoekers - onder andere in Nederland - de overtuiging dat daarvoor niet enkel naar nieuwe productieprocessen en producten gekeken moest worden, maar dat er radicale vernieuwingen noodzakelijk waren in de systemen waarop onze ontwikkeling gebouwd is (typische voorbeelden zijn het energie-, mobiliteits- en voedsel-landbouwsysteem). Deze specifieke benadering van duurzaamheid en innovatie was onbekend terrein in Vlaanderen. Het onderzoek in project 5 heeft zich toegespitst op het leren kennen van de wetenschappelijke literatuur op dit terrein, de analysekaders die gebruikt worden, de inzichten die ontwikkeld zijn en de manier waarop ze in studies toegepast worden. De vraag was welke inzichten de theorieën rond systeeminnovatie kunnen bieden voor de discussie over verduurzaming van productie- en consumptiepatronen in Vlaanderen.

1.5.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Omslag naar duurzamere samenlevingen via socio-technische transitie

In de loop van het laatste decennium heeft de wetenschappelijke literatuur over DO er een nieuwe tak bij gekregen waarin de nadruk gelegd wordt op het belang van 'socio-technische transitie' om de omslag naar duurzamere samenlevingen te maken. Het vertrekpunt daarin is meestal dat onze samenleving worstelt met problemen die in de transitieliteratuur omschreven worden als 'hardnekkig' ('persistent problems'). Daarmee wordt bedoeld dat ze een aantal specifieke kenmerken hebben: ze zijn complex omdat ze diep ingebed zijn in onze maatschappelijke structuren, hun ontwikkeling wordt gekenmerkt door een hoge mate van onzekerheid, ze zijn moeilijk om te beheren omdat er zoveel actoren met verschillende visies bij betrokken zijn. Voorbeelden lopen uiteen van klimaatopwarming en uitputting van grondstoffen, over toename van allergieën en multiresistente bacteriën, tot structurele werkloosheid en een groeiende kloof arm-rijk. Om die problemen te kunnen aanpakken, hebben we diepgaande veranderingen nodig op het niveau van de socio-technische systemen die onze levensstijl schragen. Met de term 'socio-technisch' wordt er de nadruk op gelegd dat het om

veranderingen gaat die niet alleen nieuwe technologieën inhouden, maar dat ze zich afspelen in de verwevenheid tussen markten, infrastructuren, beleid en maatschappelijke instituties, wetenschap, technologie, dagelijkse praktijken en gewoonten, culturele betekenissen, enzovoort.

Transities zijn dan radicale of diepgaande wijzigingen in de systemen die de basis vormen van onze maatschappelijke ontwikkeling, zoals het energiesysteem, het mobiliteitssysteem, het voedselsysteem, het systeem rond wonen en bouwen, het materialensysteem, het gezondheidssysteem. Historisch gezien hebben dit soort systemen al vaker grote veranderingen doorgemaakt en ze zullen dat in de toekomst ook blijven doen. Daaraan is niet noodzakelijk de kwalificatie 'duurzaam' verbonden. De reden om op dit moment te pleiten voor duurzaamheidstransities is dat toekomstige systemen niet alleen moeten bijdragen aan een hoge levenskwaliteit, maar tegelijkertijd moeten functioneren binnen ecologische grenzen en met respect voor een rechtvaardige verdeling wereldwijd. Op een moment dat onze samenleving onder druk staat van een zware economische crisis, biedt zo'n heroriëntatie kansen om systemen te ontwikkelen die inherent duurzamer zijn en die tegelijk mogelijkheden creëren voor nieuwe economische activiteit en werkgelegenheid.

Kenmerken van transities

Transities hebben een aantal kenmerken. Het gaat om 'radicale' of 'diepgaande' innovaties. Dat betekent niet noodzakelijk dat het om hevige schokken gaat waarbij alles op korte tijd wijzigt. Een volledige transitie vraagt meestal meerdere generaties, 25 tot 50 jaar, waarbij verschillende fasen doorlopen worden (voorontwikkeling, take-off, doorbraak, stabilisatie). Een term als 'radicaal' verwijst vooral naar de mate van verandering: een transitie verandert structuren, praktijken en cultuur die diep verankerd zijn in onze samenleving. Uit de vele facetten van een transitie vloeit automatisch ook voort dat er veel actoren betrokken zijn bij transities: bedrijfsleven, overheden, sociale bewegingen, wetenschap, individuele burgers.

Een multilevelperspectief als analysekader

Om inzichtelijk te maken hoe transities zich afspelen, wordt dikwijls gebruik gemaakt van het meerlagen- of multilevelperspectief (MLP). Het MLP is het meest gebruikte analysekader in transitiestudies en legt de basis voor veel ander werk. Het is een toegankelijke manier om een systeem te bestuderen en bekijkt transities als het gevolg van de wisselwerking tussen drie niveaus, namelijk regime, landschap en niches. Het *regime* is de dominante, gangbare manier om in een systeem maatschappelijke behoeften te vervullen, de mensen, technologieën, praktijken, instellingen en structuren die daarvoor zorgen, en de regels en denkkaders die daarbij gehanteerd worden (bijvoorbeeld in geval van personenvervoer wordt het systeem gedomineerd door het regime rond de auto met zijn interne verbrandingsmotor). Regimes zijn 'dynamisch stabiel': ze veranderen wel, maar traag en meestal is innovatie gericht op versterking van het regime. Een transitie daarentegen verandert het regime ten gronde (technologie, regels, actoren, praktijken, ...). Transitiebeleid is bedoeld om dat te stimuleren. Radicale innovatie begint volgens het MLP dikwijls in *niches*: kleine, afgeschermdes ruimtes die fungeren als broedkamers voor technologische vernieuwing (bijvoorbeeld de elektrische wagen) en nieuwe socio-culturele praktijken (bijvoorbeeld autodelen). Ze kunnen uitgaan van ondernemers, sociale bewegingen of individuele burgers. Het *landschapsniveau* is dan weer de brede omgeving waarin regime- en nichespelers moeten handelen en het bestaat zowel uit grote maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van politiek, economie en cultuur, als uit geografische kenmerken zoals klimaat, natuurlijke rijkdommen en infrastructuur.

Transitie door wisselwerking tussen regime, niche en landschap

Met behulp van het MLP kunnen we een *transitie* dan definiëren als de omslag van het bestaande regime naar een nieuw regime. Een sleutelinzicht van het MLP is dat transities het gevolg zijn van de wisselwerking en co-evolutie tussen regime, niche en landschap: (1) door veranderingen in het landschap komt het regime on-

der druk te staan;(2) daardoor, en door interne tegenstrijdigheden in het regime zelf, kunnen de spanningen in het regime oplopen en openen er zich mogelijkheden ('windows of opportunity') om het regime te veranderen;(3) als niches voldoende ontwikkeld zijn, maken die kans om door te breken en een radicale verandering van het systeem, de daarin betrokken actoren, de cultuur die er heerst, de praktijken enzovoort in gang te zetten. Het bestaan van een radicaal afwijkende niche (bijvoorbeeld de biolandbouw) is niet voldoende om een transitie in gang te zetten. De processen op regime- en landschapsniveau blijken telkens cruciaal om een doorbraak en uiteindelijk een transitie te kunnen verklaren. De druk op het regime (de industriële landbouw in dit voorbeeld) vanuit het landschap of door interne regimecontradicties moet dus groot genoeg zijn om een doorbraak mogelijk te maken. Bovendien moet de niche voldoende matuur zijn.

Duurzaamheidstransities

Dit sleutelinzicht, gestaafd door heel wat case-onderzoek (zowel historische als hedendaagse cases), maakt de transitietheorie zo interessant voor de huidige omstandigheden. Transitiestudies bieden een perspectief voor wie aan DO wil werken. Vooral het feit dat de patronen die in historische transities een grote rol spelen, zich ook nu lijken voor te doen, biedt perspectief: we hebben in het huidige tijdsgewricht te maken met grote landschapsdruk (klimaatverandering, economische crisis, energieveiligheid, voedselcrisis, bevolkingsdruk, vergrijzing, opkomende groei-economieën in het Zuiden, ...), groeiende interne tegenstellingen en spanningen in regimes (in zowat alle belangrijke regimes momenteel: energie, voedsel, mobiliteit, materialen, ...), aanwezigheid van niches met duurzaamheidspotentieel (voor zowat alle regimes). De wereldwijde maatschappelijke evoluties gaan in de volgende decennia autonoom tot grote veranderingen leiden. De vraag is niet zozeer óf er zich transities gaan afspelen, maar wel op welke manier dat gaat gebeuren en welk soort verandering het wordt. Het is het moment om bewust werk trachten te maken van duurzaamheidstransities en in te spelen op de wisselwerking tussen regimes, niches en landschap. Een belangrijke stap op beleidsvlak kan erin bestaan om samen met de actoren die actief zijn in een systeem, proberen te doorgronden wat de structurele kenmerken zijn van een systeem, hoe die veranderd zouden moeten worden richting duurzaamheid, waar het systeem al onder druk staat en er interne contradicties opduiken, welke denkpijsten en praktijken er bestaan als antwoord op de problemen.

Herdefiniëring DO-beleid en het potentieel van DO als systeemverstorend

Maar transitietheorie heeft diepere implicaties omdat het in zekere zin dwingt tot een herdefiniëring van duurzaamheidsbeleid. In geen enkel industrieland is DO-beleid erin geslaagd om zich tot een inspirerende, centrale beleidsas te ontwikkelen. Er wordt met veel moeite gezocht naar win-win situaties en soms krampachtig vastgehouden aan evenwichten tussen de ecologische, sociale en economische pijlers van duurzaamheid. Transitietheorie vertelt een ander verhaal: er is een verstoring van evenwichten nodig in bestaande systemen, en daarbij zullen er nieuwe winnaars en nieuwe verliezers zijn. Het zal zelfs nodig zijn bewust op zoek te gaan naar een verstoring van evenwichten in bestaande maatschappelijke systemen om innovaties voor duurzaamheid op gang te brengen, bijvoorbeeld via strategisch nichemanagement of via transitie management (zie project 6). Dat betekent uiteraard niet dat er geen win-win situaties zouden bestaan. Integendeel, ook uit historische cases blijkt dat voldoende vroeg inzetten op systeeminnovatie grote maatschappelijke en economische voordelen kan opleveren. Het betekent ook niet dat er niet gewaakt moet worden over minimalisering van negatieve effecten, maar ook hier blijkt uit de cases dat er onvermijdelijk verliezers zijn. In het algemeen zet dit verhaal opnieuw het potentieel van DO als systeemverstorend op de agenda, in plaats van als systeembevestigend. Bovendien, onder de huidige landschapsdruk en interne regimecontradicties wordt de kans op zo'n verstoringen ook veel waarschijnlijker. De inzichten van transitietheorie kunnen dan niet alleen helpen om een vernieuwend duurzaamheidsbeleid op de sporen te krijgen, maar vooral ook om pro-actief in te spelen op wat zich aandient, de transitie in een zo duurzaam mogelijk richting

trachten te sturen, minder aangename kanten van een transitie onder controle te houden, en zo de maatschappelijke voordelen te plukken.

Burgers-consumenten als centrale actoren

Al hanteert transitietheorie een breed perspectief, toch leek aanvankelijk de aandacht in het wetenschappelijk onderzoek vooral naar productiepatronen, structuren en technologie te gaan. Ondertussen is echter ook de rol van burgers-consumenten en hun dagelijkse praktijken beter belicht: zij blijken centrale actoren te zijn in transities. In het bijzonder het routinegedrag van gewone consumenten en de opvattingen die daarmee gepaard gaan over wat normaal is (bijvoorbeeld 'normale' niveaus van comfort, properheid en gemak), hebben grote impact voor duurzaamheid. Transities zullen moeten bouwen op verduurzaming van bestaande routines en/of op verandering en verduurzaming van wat als normaal consumptiegedrag en als normale niveaus van onder anderen comfort, properheid en gemak beschouwd worden. Essentieel is het inzicht dat consumptiegedrag niet enkel bepaald wordt door individuele attitudes en voorkeuren, integendeel zelfs. De burger-consument wordt in zijn gedrag medebepaald door de sociale structuur waarin hij ingebed is en de technologieën waarvan hij gebruik maakt, al blijft hij/zij ook altijd een actor die een actieve rol kan spelen in de invulling van zijn/haar levensstijl. Daarmee wordt uitdrukkelijk afstand genomen van een socio-psychologisch perspectief dat ervan uitgaat dat de enige manier om een duurzaamheidstransitie op gang te brengen, gelegen is in een verandering van de waarden en motieven van het individu. Consumentenbeleid houdt zich meestal ver van sturing van gedrag, maar in het kader van duurzaamheid opent het consumptieperspectief op transities wel nieuwe mogelijkheden: inspelen op de structurerende omgeving van de consument opent een enorm potentieel om routines en 'normaliteit' te beïnvloeden. Dit veronderstelt dan wel actief ingrijpen van een overheid (al zijn andere actoren ook denkbaar), bijvoorbeeld in materiële infrastructuur, prijsopbouw, organisatie van werk en vrije tijd of beïnvloeden van sociale normen.

1.6 TRANSITIEMANAGEMENT ALS INSTRUMENT VOOR EEN LANGETERMIJNBELEID ROND DUURZAME ONTWIKKELING

1.6.1 SITUERING

Transitieonderzoek richt zich op twee grote vragen: ten eerste, wat zijn transities eigenlijk en hoe kunnen we ze begrijpen? Ten tweede, kunnen we die kennis gebruiken om maatschappelijke systemen bewust te beïnvloeden en in een duurzamere richting te sturen? De eerste vraag lag ten grondslag aan project 5, de tweede vraag aan project 6. Project 6 vertrok vanuit de vaststelling dat er in Nederland een aanpak was uitgewerkt – bekend onder de naam 'transitiemanagement' – die veelbelovend leek om het DO-beleid te vernieuwen. Bovendien was Vlaanderen in zijn milieubeleid al sinds eind 2004 beginnen experimenteren met die nieuwe aanpak. Het project had als doel een beter inzicht te krijgen in de wetenschappelijke basis onder transitiemanagement, ervaringen in Vlaanderen en het buitenland te bestuderen en de bruikbaarheid van de aanpak te analyseren voor Vlaanderen. Al vroeg bleek dat transitiemanagement ook aan heel wat kritiek onderhevig is. In lijn met het internationale debat werd er daarom voor gekozen transitiemanagement te bekijken als één aanpak uit een familie van governance-benaderingen die allemaal als doel hebben transities in de richting van duurzaamheid te beïnvloeden.

1.6.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Transities: niet te sturen, wel te beïnvloeden

Zoals toegelicht onder 1.5 gaat transitietheorie ervan uit dat veel duurzaamheidsproblemen hardnekkig zijn. Het logische gevolg is dat oplossingen en een oriëntatie van transities naar DO ook een complexe en moeilijk te beheren zaak worden. Het is niet mogelijk transities rechttoe rechtaan te plannen en eenduidig in de richting van het vooropgestelde doel te sturen. Er is geen enkele actor, ook een overheid niet, die voldoende greep heeft op alle factoren van een maatschappelijk systeem om dat te kunnen. Maar al zijn ze niet te sturen, transitiedenken gaat er wel vanuit dat het mogelijk moet zijn transities te beïnvloeden. Zeker in een initiële periode, wanneer systemen onder druk staan en ontwikkelingen erg onzeker zijn, kunnen allerhande activiteiten worden opgezet om omstandigheden te scheppen die verduurzaming in de hand werken.

Oriënteren en versnellen

Dat is de bedoeling van de verschillende vormen van transitiegovernance of transitiebeleid: transities van onze maatschappelijke systemen beïnvloeden in de richting van duurzaamheid en dat proces sneller laten verlopen dan het uit zichzelf zou doen. Oriënteren en versnellen, dus. Traditionele beleidsinstrumenten, zoals regelgeving en marktinstrumenten, zijn daarvoor nodig maar zijn niet voldoende. Om meer greep te krijgen op de hardnekkige problemen in onze maatschappelijke systemen zijn er collectieve processen van zoeken, leren en experimenteren nodig. Het gaat erom in te zien dat veel problemen inherent verbonden zijn met en voortvloeien uit de kenmerken en de normale voortgang van onze systemen. De oplossingen die altijd gewerkt hebben, werken daardoor niet meer. Veel van de beleidsinstrumenten die in de transitie benadering ontwikkeld zijn, zijn daarom gericht op een opentrekken van de blik, een herdefinitie van het probleem, een vernieuwing van aannames en interpretatiekaders, een herformulering van de rol van stakeholders, het betrekken van nieuwe actoren in verruimde netwerken en platforms, het experimenteren met duurzamere praktijken en technologieën. Zo wordt bijvoorbeeld vaak een beroep gedaan op *scenario's* en gezamenlijk uitgewerkte *toekomstvisies* om te proberen de contouren van het debat te verleggen, ambitieniveaus te verhogen, en de agenda's van veranderingsgezinde spelers met elkaar te verbinden. *Experimenten* dienen dan weer om de korte en de lange termijn met elkaar te verbinden en in de praktijk te leren over gewenste uitkomsten.

Aanpak: transitie management

De aanpak die het meest bekendheid heeft gekregen om dat soort beleidsbenadering in de praktijk te brengen is transitie management. De term werd geïntroduceerd door een onderzoeksteam rond de Nederlandse professor Jan Rotmans in de voorbereiding van het vierde Nationaal Milieubeleidsplan (NMP₄) in Nederland. In NMP₄ werd voor het eerst gesteld dat heel wat problemen niet meer op te lossen zijn met het traditionele beleid en dat een transitieaanpak nodig is om maatschappelijke systemen structureel te hertekenen. Er werden vier domeinen geselecteerd voor transitiebeleid: energie, mobiliteit, landbouw en biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen. Later werden ook transitieprocessen opgestart in de zorg, waterbeheer, en in de bouw. In Vlaanderen startte het eerste transitie management proces in 2004 in het domein van duurzaam wonen en bouwen (DuWoBo), het tweede startte in 2006 in duurzaam materialenbeheer (Plan C).

De transitiearena: voorlopers werken toekomstvisie en transitiepaden uit

De methode van transitie management begint met de samenstelling van een kleine groep van voorlopers (nichespelers en veranderingsgezinde regimespelers), de zogenaamde 'transitiearena', waarin gezamenlijk gewerkt wordt aan een definiëring van de hardnekkige problemen waarop het systeem botst en, vooral, aan de uitwerking van een toekomstvisie voor het systeem voor de volgende 25 tot 50 jaar. Die visie dient als basis voor de formulering van een aantal 'transitiepaden', de hoofdlijnen van verandering waarlangs de transitie

zou kunnen verlopen. De transitiearena gebruikt de visie en de transitiepaden om op zoek te gaan naar geïnteresseerde bedrijven, organisaties en individuen om de ideeën in de praktijk trachten te brengen. Daartoe worden in samenspraak 'transitie-experimenten' geformuleerd en naar coalities gezocht om die uit te voeren. Het is de bedoeling zowel de experimenten als het transitieproces van nabij op te volgen, zodat er lessen getrokken kunnen worden over wat wel en niet werkt op het terrein, maar zodat ook het proces eventueel bijgestuurd kan worden (op vlak van participatie, beleidsondersteuning, netwerkvorming, ...).

Transitiemanagement als langetermijnkader voor regulier beleid

Wat er in feite gebeurt, is dat met de visie en de transitiepaden een langetermijnkader gecreëerd wordt waartegen kortetermijnacties afgewogen kunnen worden. Die acties kunnen praktijkexperimenten zijn, maar het kan ook gaan om beleidsmaatregelen ter ondersteuning van de transitiepaden. Naarmate de steun voor de transitievisie groeit, kan ze evolueren naar een inspiratiebron en strategische oriëntatie voor het reguliere beleid dat gericht is op korte en middellange termijn. Transitiemanagement en transitiebeleid in ruimere zin komt dus niet in de plaats van regulier beleid, maar geeft er wel een nieuw kader aan: gericht op lange termijn en DO. Dat vergt op zijn beurt een herdenken van bestaande inhouden, praktijken, processen.

Naar een meer genuanceerde kijk op transitieprocessen

Tenminste, dat is de theorie en de hoop. Ervaringen in Nederland met transitiemanagement (onder anderen in de energiesector) hebben geleerd dat een regime zich niet zomaar laat veranderen. Als het onder druk komt, zullen gevestigde spelers zich verzetten en trachten hun machtsposities te behouden of vernieuwingen te absorberen. In een eerste fase meewerken aan experimenten en zoek- en leerprocessen lukt wel, maar wanneer ook keuzes zich opdringen over bijvoorbeeld welke technologieën opgeschaald moeten worden en welke niet, probeert men toch zoveel mogelijk de bestaande toestand overeind te houden. Zowel dit soort praktijkervaringen als aanvullende theoretische inzichten hebben geleid tot een veel genuanceerdere kijk op transitiegovernance in het algemeen (en transitiemanagement specifiek). Zo is het vanuit een beleidsoptiek noodzakelijk om in te zien dat transitieprocessen intrinsiek politieke vragen oproepen. Verandering proberen realiseren in diep ingewortelde maatschappelijke systemen betekent dat er weerstand en machtsconflicten opduiken en vragen over legitimiteit. Immers, een beleidsinitiatief zoals een transitiemanagementproces zet vertrouwde structuren, instituties, denkwijzen en beleidsdiscoursen, en gekende manieren van aanpak onder druk. In de eerste pogingen tot transitiebeleid werd dit nogal eens onderschat en leefde de indruk dat de afgeschermdde omgeving van een transitiearena voldoende was om in overleg tussen de deelnemers een invloedrijk proces te creëren dat transities zou versnellen. Maar de interne functionering van een transitieproces is maar één factor in de invloed van transitieoefeningen. Minstens even belangrijk, zoniet belangrijker, zijn enerzijds de evoluties in de externe context (beleidsontwikkelingen op verschillende niveaus, actorstrategieën buiten de arena, nieuwe praktijken, veranderende denkwijzen enzovoort – kort samengevat de landschap-, regime- en niche-evoluties) en anderzijds de manier waarop de actoren in het transitieproces erin slagen met die contextontwikkelingen om te gaan en ze te verbinden met hun eigen doelstellingen.

Vlaamse ervaringen met transitieprocessen

We herkennen dit ook in de twee Vlaamse transitieprocessen DuWoBo en Plan C waarmee er sinds 2004/2006 ervaring is opgebouwd. Beide hebben in de beginfase tamelijk rechtlijnig de transitiemanagementaanpak gevolgd. Die vernieuwende manier van werken heeft processen gecreëerd met veel dynamiek en enthousiasme, waarbij beide erin geslaagd zijn transitieagenda's te formuleren (met onder anderen een langetermijnvisie, transitiepaden en experimenten). De aanpak blijkt sterk op het vlak van discoursopbouw, agendasetting voor de lange termijn en de creatie van nieuwe netwerken. Beide processen zijn er ook in geslaagd de verbinding te leggen naar regimespelers en een zekere invloed uit te oefenen op de beleidsagenda. Tegelijk valt op

dat transitie management een beperkte spanningsboog heeft, die tijdelijk werkt in een relatief afgeschermd setting. Met het verstrijken van de tijd valt de transitie agenda als bindmiddel weg, maar vooral doen er zich rondom het proces allerlei ontwikkelingen voor die het proces als het ware inhalen en voorbijsteken. Daardoor vertonen betrokken actoren strategisch gedrag en wegen ze het gewicht van het transitie proces af tegen andere wegen om hun doelen te bereiken. Bovendien toont de Vlaamse overheid zelf ook een weifelende houding. Enerzijds wordt er ingezet op een nieuwe manier van beleidsopbouw – transitie management – waarbij een gemengde groep actoren samen met de overheid een langetermijn agenda opstelt en probeert op korte termijn acties op te zetten om die agenda helpen te realiseren. Het resultaat wordt ook (formeel of informeel) aanvaard als langetermijnvisie (voor duurzaam wonen en bouwen of voor materialen beleid) Maar ondanks dat het om diepgaande hervormingen van belangrijke systemen gaat, blijft de ondersteuning voor dit soort processen in personeel en middelen bijzonder beperkt, en is er ook weinig aansturing vanuit kabinetten of hogere ambtenaren niveaus. De nog altijd sterk verkokerde overheidsorganisatie laat ook moeilijk toe om de integratie te realiseren die in transitie beleid nodig is. Langs de andere kant blijkt het transitie denken toch op belangrijke plaatsen door te stromen, in het bijzonder naar het socio-economische innovatie project ViA. Onder invloed van onder andere de VSDO (zie project 1) wordt transitie denken binnen ViA aangegrepen om een aantal transversale innovatie processen te versnellen. De invulling die ViA aan transities gaat geven, blijft afwachten want deze nieuwe processen zullen pas echt op gang komen in 2012, maar het is duidelijk dat het socio-economisch innovatie discours van ViA niet automatisch verzoenbaar is met het duurzaamheidsdiscours van transitie denken.

Aanbevelingen voor een Vlaamse toekomst met transities

Als de Vlaamse overheid verder wil inzetten op transities – en zowel ViA als de VSDO geven dat aan – zijn er verschillende zaken waarmee men best op korte termijn rekening houdt. Zo hebben de bestaande processen (DuWoBo en Plan C) nood aan een herpositionering en een nieuwe definitie van hun rol, iets waarvan de Vlaamse overheid ondertussen werk aan het maken is. Voor de nieuwe processen betracht men best maatwerk waarbij naast transitie management ook geput wordt uit andere benaderingen voor transitie governance, zoals benaderingen die vooral vertrekken vanuit de versterking van niches en niche-actoren, vanuit specifieke knopen in het systeem of vanuit de rol van consumenten. Sowieso hebben zulke processen nood aan voldoende ondersteuning en aan engagement van politiek en administratief verantwoordelijken, terwijl tegelijk toch denk- en experimenteer ruimte gelaten wordt. De ervaring tot nu toe leert ook dat er nood is aan leerprocessen over wat werkt en niet, maar dat daar zelden tijd voor wordt uitgetrokken. Ten slotte zou een bredere invulling van innovatie beleid een belangrijke ondersteuning kunnen geven: van innovatie hoofdzakelijk in functie van economische concurrentie en groei naar innovatie ingeschreven in de oplossing van veel ruimere maatschappelijke vragen; van innovatie die hoofdzakelijk gedacht wordt in termen van technologische oplossingen naar evenwicht tussen technologische, institutionele en sociaal-culturele innovaties; en van proces- en productinnovatie naar systeeminnovatie. In de loop van het laatste jaar hebben we een beleidsevolutie in die richting gezien. Om die trend te bestendigen zal het onder andere nodig zijn nieuwe actoren te betrekken in het innovatie beleid en budgetten anders toe te wijzen.

Cluster 3:

Instrumenten voor duurzame
ontwikkeling

In de academische en de beleidsliteratuur bestaat er een brede consensus over het feit dat beleidsmaatregelen voor DO ondersteund dienen te worden door de ontwikkeling van specifieke instrumenten. Gezien de inherente kenmerken van DO houdt dat in dat specifieke elementen, zoals langetermijnkaders, integratie, solidariteit en ecologische grenzen, in rekening moeten worden gebracht bij de ontwikkeling van dergelijke instrumenten. Hoewel er begin 2007 methodologische en theoretische literatuur voorhanden was, alsook verscheidene beleidspraktijken in een aantal landen, regio's, steden en internationale organisaties, bestond er in Vlaanderen nog geen erkende of 'sanctionerende' (in de zin dat het onderworpen is aan politieke en publieke controle) systematische opvolging van DO. Hetzelfde kon gezegd worden van de beleidsinstrumenten. Het traditionele geheel van sociale, economische en regelgevende instrumenten, wanneer toegepast op DO in Vlaanderen, was in het algemeen beperkt. Het onderzoek in deze cluster had als doel bij te dragen aan de ontwikkeling van instrumenten ter ondersteuning van het Vlaamse beleid rond DO.

1.7 MOGELIJKHEDEN VOOR EEN DUURZAME FISCALE HERVORMING VOOR VLAANDEREN

1.7.1 SITUERING

België en Vlaanderen komen uit studies en internationale vergelijkingen door onder andere OESO en Eurostat steevast naar voor als een land en regio met lage milieubelastingen. Sinds 1998 raadt de OESO België in de *Environmental Performance Reviews* aan om meer gebruik te maken van economische instrumenten in het milieubeleid en een groene belastinghervorming door te voeren. Zelfs in de meest recente *Economic Survey* (2011) van de OESO over België komt deze aanbeveling veelvuldig terug. Hierbij wordt, naast het invoeren van bijkomende milieugerelateerde belastingen, vaak verwezen naar het hervormen van subsidies met schadelijke milieueffecten.

Dit onderzoek (project 7) van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling heeft onderzocht op welke manier Vlaanderen en België stappen kunnen zetten naar een meer duurzame fiscaliteit. Omdat de duurzaamheids-effecten van subsidies het meest onontgonnen gebied zijn, heeft de nadruk in het project altijd daarop gelegen en in mindere mate op het instrument belastingen. Hoewel de meeste internationale studies enkel focussen op de milieueffecten van subsidies, heeft het onderzoek een meer geïntegreerde focus aangenomen en steeds de integrale duurzaamheidsvraag onderzocht. Meestal werd die vraag geoperationaliseerd door het stellen van deelvragen over de economische, de sociale en de milieu-impact van de onderzochte beleidsinstrumenten. In de marge van het hoofdonderzoek over de duurzaamheid van subsidies is ook onderzoek verricht over milieugerelateerde belastingen. Dat gebeurde vooral via het leveren van bijdragen op internationale conferenties en het schrijven van boekhoofdstukken over het thema.

1.7.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Duurzaamheid subsidies: definitie, typologieën en evaluatie

Het was de eerste maal dat in Vlaanderen een onderzoek werd uitgevoerd over de milieuschadelijkheid en de duurzaamheid van subsidies. In de eerste (conceptuele) onderzoekspaper werd de problematiek dan ook uitgebreid gesitueerd. De *definitie* van een milieuschadelijke subsidie werd besproken, aangezien die erg complex is en er ook in verschillende beleidssectoren verschillende benaderingen worden gebruikt om het thema te benaderen. In de paper worden ook verschillende *typologieën* van subsidies voorgesteld, op basis van het onderscheid in subsidiebasis, doelgroep, doelstelling, sector, on- en off-budget, direct en indirect en expliciet en impliciet. Daarnaast wordt ook een summier theoretische *evaluatie* van het instrument subsidie voorgesteld, waaruit blijkt dat er wel wat problemen met dit beleidsinstrument zijn. Zowel op economisch als op

ecologisch vlak vertoont het instrument nogal wat nadelen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op internationaal niveau al lang wordt nagedacht over dit instrument, met name over energiesubsidies, vanuit de wetenschap dat vooral de wijdverbreide subsidies voor fossiele brandstoffen zowel ecologisch als economisch een significante schadelijke impact hebben.

Naar een geïntegreerd evaluatiekader

Een onderzoeksvraag die als een rode draad doorheen dit onderzoek liep was de zoektocht naar een geschikte methodologie om de duurzaamheid van subsidies te meten. Oorspronkelijk werd deze zoektocht vooral gericht op de doelstelling om een *inventaris* op te stellen, een lijst met alle milieuschadelijke subsidies in een bepaalde sector, bvb. landbouw, energie of mobiliteit. Naarmate het onderzoek vorderde werd steeds duidelijker dat de gehanteerde methodologie significante zwakheden vertoonde, waardoor de betrouwbaarheid van een dergelijke lijst discutabel was. Daarom werd het project geheroriënteerd, en werd de doelstelling omgebogen in de richting van een methodologie die kan gebruikt worden voor het inschatten van de duurzaamheid van individuele subsidiemaatregelen. De uiteindelijk gehanteerde methodologie is gebaseerd op methodologieontwikkeling die in de laatste tien jaar vooral door de OESO is gerealiseerd. In 2009 breidde het *Institute for European Environmental Policy (IEEP)* deze methodologie voor het meten van de milieuschadelijkheid uit tot een 'geïntegreerd evaluatiekader', waarbij de focus werd verruimd van milieuschadelijkheid tot het bredere DO.

Toepassing: de sectoren landbouw en wonen

In de tweede onderzoekspaper wordt de methodologie toegepast op twee Vlaamse subsidiemaatregelen: de toeslagrechten in de landbouw (bedrijfstoeslag in het kader van Pijler I-steun) en de renovatiepremie in de sector wonen.

Voor de *bedrijfstoeslag in de landbouw* was de hoofdconclusie dat de belangrijkste hervormingen van deze maatregel, die al decennialang in evolutie is, al gebeurd zijn. De Pijler I-steun was lang gekoppeld aan de productie, wat voor een perverse *incentive* zorgde voor de landbouwers om te blijven produceren, zelfs als de marktvraag er niet was. Vandaag de dag is de landbouwsteun bijna volledig ontkoppeld van de productie, waardoor het probleem van overproductie, dat zowel economisch als ecologisch schadelijke effecten had, tot het verleden behoort. De economische impact van de maatregel is wel nog zeer significant in de veeteeltsector (vooral vleesvee). Hier zijn nog veel (vooral kleine) bedrijven sterk afhankelijk van de steunmaatregel. De sociale impact wordt beschouwd als 'regressief in absolute termen, maar progressief in relatieve termen', hetgeen betekent dat bedrijven met een laag bedrijfsinkomen gemiddeld minder steun krijgen dan proportioneel kan verwacht worden, maar dat de steun voor deze (vooral kleine) bedrijven wel een grotere impact heeft op hun bedrijfsinkomen. Voor de milieu-impact luidt de conclusie dat de steunmaatregel, sinds de ont koppeling, geen belangrijke negatieve milieu-impact heeft.

De *renovatiepremie* heeft de laatste jaren in Vlaanderen veel succes gekend, gemeten aan het aantal aanvragen en de uitgekeerde subsidies. De analyse wijst echter uit dat de additionaliteit van de maatregel beperkt is: slechts een kleine minderheid van de uitgevoerde renovaties wordt als 'bijkomend' geïdentificeerd. Het effect op de eigendomsverwerving in Vlaanderen is klein, omdat hier veel andere factoren, zoals gezinssituatie en algemene financiële overwegingen, spelen. Ook het effect op de kwaliteit van de woningen in Vlaanderen is beperkt; hier zou de maatregel versterkt kunnen worden door een koppeling in te bouwen met de bestaande woonkwaliteitsnormen, en door zich meer op de doelgroep van de private huurmarkt te gaan richten. Om diezelfde reden is ook de armoedeverminderende kracht van de renovatiepremie zeer klein: de meest kwetsbare groep bevindt zich in de private huurmarkt en kan daarom niet genieten van de maatregel. Hier kunnen ook strengere inkomensvoorwaarden, een koppeling aan het kadastraal inkomen, belastingkredieten of prefinanciering worden aanbevolen. Ook de milieu-impact is niet-significant; milieu behoort niet tot de doelstellingen van de subsidie.

Methodologie: geschikt voor individuele maatregelen, niet voor inventaris

Op basis van de casestudies sluit de tweede onderzoekspaper af met een aantal methodologische aanbevelingen voor toekomstig onderzoek over subsidies. Het besluit is dat de geteste methodologie interessante inzichten kan bieden over de impact van subsidies, maar tevens dat ze beperkingen heeft. Zo is de methodologie vooral geschikt voor het testen van individuele maatregelen, en minder voor een brede inventaris. Het is meer dan een quickscan, maar vereist de nodige diepgang om tot betrouwbare conclusies te komen.

Milieugerelateerde belastingen

Naast het onderzoek over de duurzaamheid van subsidies heeft project 7 ook geleid tot twee boekhoofdstukken over milieugerelateerde belastingen. Het eerste hoofdstuk vergelijkt de Belgische en Vlaamse milieufiscaliteit met die van China. Hoewel beide landen ogenschijnlijk erg verschillend zijn, worden toch ook enkele gelijkenissen ontwaard. Bij wijze van casestudy wordt dieper ingezoomd op de accijnzen op benzine en diesel. Ondanks een recente verhoging, blijven de accijnzen in China veel lager dan in de EU. Hierdoor zijn de brandstofprijzen in België in relatieve termen iets minder gevoelig dan in China voor de sterke schommelingen van de olieprijs.

Het tweede boekhoofdstuk is een methodologische bijdrage over het meten van de vergroening van een belastingstelsel van een land of regio. Vier types van indicatoren die gebruikt worden voor het meten van de vergroening worden getoetst aan een zevental evaluatiecriteria, waaronder validiteit, geschiktheid tot aggregatie, databeschikbaarheid en internationale vergelijkbaarheid. Uit de analyse blijkt dat de *inkomstengebaseerde* indicatoren, die het vaakst gebruikt worden, goed scoren op de meeste criteria, maar ook een belangrijk nadeel hebben: landen zoals Luxemburg met lage tarieven maar een hoge verkoop van brandstoffen (brandstoftoerisme) scoren vrij hoog op deze indicatoren, terwijl hun belastingstelsel precies het omgekeerde van 'groen' te noemen is. De andere types van indicatoren zijn de *tariefgebaseerde* indicatoren, de individuele belastingtarieven en het impliciet belastingtarief op energie. Al deze types van indicatoren hebben voor- en nadelen, waardoor de aanbeveling van het hoofdstuk is dat best alle vier de types van indicatoren worden weergegeven bij het inschatten van de vergroening van het belastingstelsel van een land of regio.

1.8 DUURZAAMHEIDSBEOORDELING: EVALUATIE EN POTENTIEEL IN VLAANDEREN

1.8.1 SITUERING

In de periode 2007-2010 voerde het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling een onderzoeksproject (project 8) uit dat beoogde om het potentieel van duurzaamheidsbeoordeling in Vlaanderen na te gaan; om de functie van duurzaamheidsbeoordeling in het beleidsproces te analyseren; en een aangepaste leidraad voor duurzaamheidsbeoordeling voor te stellen. Duurzaamheidsbeoordeling (of impactanalyse voor DO) wordt door verschillende overheidsorganisaties in binnen- en buitenland steeds vaker gebruikt om de impact van beleidsmaatregelen op DO te analyseren en om beleidsinitiatieven indien nodig aan te passen. De ervaringen van de Europese Commissie (met het *Impact Assessment* systeem), en van landen zoals Zwitserland, Duitsland en federaal België tonen met wisselend succes aan dat impactanalyse verschillende nuttige functies kan vervullen in het beleidsproces, inclusief een verbeterde beleidscoördinatie en de inclusie van verschillende stakeholders in het beleid.

De eerste VSDO (2006) suggereerde reeds om onderzoek te voeren naar het potentieel van impactanalyse voor DO: "Er zal worden nagegaan op welke manier, bij het nemen van beleidsmaatregelen, een impactanalyse kan worden uitgevoerd op economisch, sociaal, ecologisch en bestuurlijk vlak, en wat de impact is van

maatregelen, genomen in Vlaanderen, op mondiaal vlak.” Het onderzoek van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling formuleerde voorstellen voor een aangepaste en gebruiksvriendelijke impactanalyse, afgestemd op de bestaande mechanismen in Vlaanderen (in het bijzonder Reguleringsimpactanalyse (RIA)). Het onderzoeksproject leidde tevens tot het opstarten van piloottoepassingen, onder meer op het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. De interesse van de beleidsmakers leidde tot een verlenging van het oorspronkelijke project tot eind 2011, en tot de beslissing om het onderzoek voort te zetten in de opvolger van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling, namelijk het Steunpunt TRADO of Transitie voor Duurzame Ontwikkeling (2012-2015), om de inbedding van impactanalyse in de Vlaamse beleidscultuur te faciliteren.

1.8.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Duurzaamheidsbeoordeling: definitie en belang voor Vlaanderen

Duurzaamheidsbeoordeling of impactanalyse voor DO is de overkoepelende term voor processen die DO operationaliseren en tastbaar maken via het identificeren van de verwachte effecten van huidig en gepland beleid. Deze definitie bouwt voort op de internationale literatuur, op de wortels van de impactanalysebenadering en op bestaande kaders voor impactanalyse.

De interesse van de Vlaamse Overheid voor impactanalyse voor DO, zoals verwoord in de Vlaamse Strategieën Duurzame Ontwikkeling van 2006 en 2010, vloeit voort uit het engagement voor DO van het Vlaamse Gewest (zie het Decreet Duurzame Ontwikkeling uit 2008), maar is ook ingegeven door de ‘klassieke’ verwachte voordelen van *ex ante* impactanalyse: het verschaffen van informatie over (neven-effecten van beleid voor beleidsmakers; het promoten van transparantie en publieke participatie en het identificeren van alternatieve beleidsopties met een vermindering van negatieve DO-effecten. De potentiële introductie van impactanalyse voor DO gebeurt in Vlaanderen niet in een ‘leeg’ beleids- of regelgevingslandschap. Tijdens dit project werd rekening gehouden met de bestaande institutionele structuren ter bevordering van DO en met andere beleidsprocessen. Er werd eveneens aandacht besteed aan inspirerende internationale ervaringen.

Doelstellingen en uitdagingen van het project

De doelstellingen van het project waren om op basis van een analyse van de internationale *state of the art*, van de wensen van de toekomstige gebruikers, van het potentieel van de oefening, en van de huidige institutionele en beleidscontext in Vlaanderen, een aangepaste leidraad voor impactanalyse voor DO te ontwikkelen en toe te passen en de inbedding van impactanalyse voor DO binnen de Vlaamse Overheid te faciliteren. Een aantal uitdagingen van dit project bevonden zich onder meer in het op elkaar afstemmen van de verwachtingen van de actoren van het beslissingsproces (administratie, politici en *stakeholders*); de realiteit van het beslissingsproces; en de functie(s) die impactanalyse voor DO worden toebedeeld.

Dit project bouwde voort op verschillende onderzoeksmethodes (expert interviews, een enquête, focusgroepen, literatuuronderzoek) en hanteerde een discours-analytische benadering als leidraad. Deze benadering liet toe om de huidige context waarin impactanalyse voor DO zal worden geïntroduceerd beter te begrijpen.

Convergerende discours: naar een geïntegreerde impactanalyse

Impactanalyse *sensu lato* is een idee en een proces dat op verschillende manieren kan worden geïnterpreteerd. Die interpretatie en praktijk van impactanalyse zijn allebei in constante evolutie en zijn het resultaat van politieke en maatschappelijke keuzes. In Vlaanderen ontketenen veranderende beleidsdiscours een verschuiving van de economische en deregulerings-bias van de reguleringsimpactanalyse (RIA) naar een ruimere benadering die overeenkomsten vertoont met het *Impact Assessment* systeem van de Europese Commissie.

De convergerende doelstellingen van de reeds ingeburgerde reguleringsimpactanalyse en de ontluikende impactanalyse voor DO kunnen leiden tot een geïntegreerde impactanalyse (cf. EC). De initiële koudwaterrees om beide processen aan elkaar te linken kan verklaard worden door hun sterk verschillende ontstaansgeschiedenis. Waar RIA initieel een sterk 'betere regelgeving'-imago had, groeide impactanalyse voor DO uit sectoriele 'groene' instrumenten zoals milieueffectenbeoordeling. De vermeende incompatibiliteit van beide instrumenten is echter aan het wegebben. Naast de belangrijke evoluties die RIA en impactanalyse voor DO hebben doorgemaakt, is de beslissing van de EC om de 'betere regelgeving'-beleidsagenda en de DO-beleidsagenda te laten samensmelten in het integrerende 'Impact Assessment' schema daar een belangrijke oorzaak van.

Gebruik van bestaande *windows of opportunity*: de Vlaamse RIA

Een belangrijke vaststelling is dat de grootste opportuniteit om impactanalyse voor DO te introduceren in Vlaanderen, niet rechtstreeks voortvloeit uit de bestaande instituties voor DO maar wel uit het bestaande schema voor reguleringsimpactanalyse (RIA). De invoering van een vorm van impactanalyse voor DO dient dus niet enkel gebaseerd te zijn op de noodzaak om duurzamer beleid te implementeren, maar dient ook gebruik te maken van de bestaande '*windows of opportunity*'. Een hertekening van het Vlaamse RIA-kader - los geïnspireerd op het Europese *Impact Assessment* model - biedt mogelijkheden om ook hier impactanalyse voor DO vorm te geven via de hervorming van een bestaand instrument. Dit is wenselijk omwille van de efficiëntie, maar ook omwille van de langzame groei van het vertrouwen en de aanvaarding van een nieuw instrument door beleidsmakers en door maatschappelijke *stakeholders*. RIA is onderhevig aan een constante evolutie, het leerproces is volop aan de gang, en de integratie van de principes van DO in een hertekende impactanalyse zal de dynamiek van het leerproces verder stimuleren. De institutionele inertie met betrekking tot RIA wordt langzaam overwonnen, het zou dus geen goed idee zijn om een volledig nieuw instrument te lanceren.

Invoering van de impactanalyse voor DO

Er bestaat in Vlaanderen ook een draagvlak om de praktijk van *ex ante* impactanalyse te verruimen. Dit betekent niet dat er slechts één enkele interpretatie van impactanalyse mogelijk is. Het instrument kan ook een flexibeler vorm aannemen, als experiment van *deliberative governance*. De kerndoelstelling van impactanalyse is om beleidsmakers te helpen om beleid op een andere manier vorm te geven. Het veranderen van de beleidsvormingsroutine vergt echter tijd en inspanning. Een Vlaamse impactanalyse voor DO biedt ook de mogelijkheid om recurrente problemen te helpen oplossen, zoals het gebrek aan beleidscoördinatie, de soms moeilijke samenwerking tussen kabinet en ambtenarij, de gebrekkige participatie in sommige RIA's enzovoort. De invoering van impactanalyse voor DO zal inspanningen vergen van alle betrokken actoren en vraagt een graduele verandering in beleidsprocesroutines. Maar het Europese voorbeeld bewijst dat het mogelijk is. Een pro-actief beleid inzake impactanalyse kan van Vlaanderen een voorloper kan maken in het beleid voor DO.

Impactanalyse voor DO: verschillende benaderingen

Aan beide uiteinden van een continuüm van benaderingen die onder de noemer van impactanalyse voor DO vallen bevinden zich twee ideaal-typische interpretaties: de zogenaamde Type I en Type II impactanalyses.

Type I impactanalyse voor DO

Een Type I impactanalyse voor DO is een sequentieel, lineair proces dat als doelstelling heeft om de kwaliteit van een specifiek beleidsvoorstel te verbeteren. De pragmatische benadering en de kortetermijnhorizon zijn

gelinkt aan de klassieke mer-benadering. De algemene doelstelling is om een beleidsinitiatief te screenen op ongewenste effecten op DO en om begeleidende maatregelen te nemen die de negatieve DO-effecten minimaliseren en de positieve DO-effecten maximaliseren. In Type I impactanalyse worden bijvoorbeeld matrices en checklists gebruikt.

Type II impactanalyse voor DO

Een Type II impactanalyse voor DO is een cyclisch, exploratief, pro-actief proces op langere termijn, dat volledig geïntegreerd is met het beleidsproces. Deze benadering focust op het ontwikkelen van een passende beleidsrespons op grote, niet altijd duidelijk omliggende maatschappelijke uitdagingen, zonder lange-termijn DO-doelstellingen uit het oog te verliezen. Deze impactanalyses baseren zich op de principes van *deliberative governance* en betrekken externe actoren in het beleidsproces.

Barrières en opportuniteiten voor impactanalyse voor DO

De Vlaamse Overheid heeft zich via een resem institutionele arrangementen geëngageerd om DO te promoten. Dat biedt, samen met de dagelijkse beleidspraktijk, een reeks opportuniteiten. Toch blijken op verschillende niveaus ook een aantal barrières te bestaan die de invoering en de toepassing van impactanalyse voor DO kunnen bemoeilijken. Op basis van die analyse worden volgende aanbevelingen geformuleerd:

Er is nood aan een versterkte opbouw van capaciteit met betrekking tot de invulling en de praktische toepassing van impactanalyse in Vlaanderen.

De communicatie- en sensibiliseringsacties van het Team DO dienen verder ontwikkeld te worden en dienen gelinkt te worden aan de activiteiten van de Dienst Wetsmatiging. Zo kan de synergie tussen de beleidsagenda's 'betere regelgeving' en 'duurzame ontwikkeling' versterkt en geconcretiseerd worden. De geplande samenwerking via het toepassen van impactanalyse voor DO vanaf het stadium van de regelgevingsagenda is in dit opzicht veelbelovend.

De bestaande RIA dient hervormd te worden tot een volwaardige impactanalyse (naar het Europees 'Impact Assessment' model), die de 'betere regelgeving'-agenda en de 'duurzame ontwikkelingsagenda' belichaamt.

De hertekende RIA dient onder de vorm van impactanalyse sectortoetsen te incorporeren om zo niet enkel de efficiëntie van de beleidsvoorbereiding te verhogen, maar tevens het eigenaarschap van impactanalyse als instrument van alle beleidsdomeinen en dus alle gebruikers te versterken. Op die manier wordt ook het streven naar DO verder versterkt. In 2011 werden door de Vlaamse Overheid in samenwerking met het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling belangrijke stappen in die richting gezet.

Impactanalyse voor DO dient een centraal instrument te worden in het volledige beleidsvormingsproces en dient in een vroege fase opgestart te worden. Zo kan impactanalyse een centrale plaats verwerven in de voorgestelde groenboek- en witboekbenadering, die toelaat om consultatie en overleg reeds van in het begin van de beleidsvorming te systematiseren. Het gebruik van de regelgevingsagenda's wordt aangemoedigd, aangezien dit een vroege start van impactanalyse mogelijk zal maken, waardoor impactanalyse zijn rol als *ex ante* beoordeling ten volle kan uitspelen.

Beleidsplan Ruimte Vlaanderen: lessen uit een piloottoepassing in Vlaanderen

Het recent opgestarte proces dat zal leiden tot een nieuw Beleidsplan Ruimte Vlaanderen is een opportuniteit om de voorzichtige, maar in de nieuwe VSDO (2010) officieel bekrachtigde transitie naar DO te concretiseren, onder meer via impactanalyse voor DO. Er werd een participatief proces van impactanalyse voor DO opgezet om de ontwikkeling van het nieuwe plan te ondersteunen. Met het oog op het formuleren van beleidsaanbevelingen en op het exploreren van participatieve impactanalyse voor DO werd de *Impact Assessment Focus Group* methode gekozen. Dankzij deze methode leidde de interactie tussen stakeholderkennis en weten-

schappelijke bevindingen tot indicatieve beleidsaanbevelingen. De potentiële duurzaamheidseffecten werden vanuit het oogpunt van verschillende actoren geanalyseerd, en het leerpotentieel van impactanalyse voor DO werd aangeboord. Processen zoals impactanalyse voor DO zullen op zichzelf de transitie naar een duurzame maatschappij vanzelfsprekend niet realiseren, maar kunnen via hun forumfunctie een bijdrage leveren tot structureren van complexe maatschappelijke problemen door het participatief identificeren van DO-effecten.

Toekomst: Quick Scan en verder

De institutionele verankering en de praktijk van impactanalyse voor DO zijn in Vlaanderen nog in volle ontwikkeling. Er bestaat een draagvlak voor een geïntegreerde impactanalyse die tegemoet komt aan een reeks beleidsdoelstellingen (beleidscoördinatie, betere regelgeving DO, participatie), dat door de convergerende beleidsdiscours in binnen- en buitenland versterkt wordt. Piloottoeepassingen leerden ons dat er ondanks praktische uitdagingen en enige terughoudendheid voor alomvattende *ex ante* beoordelingen, een sterke interesse bestaat voor eenvoudige, maar zinvolle structurerende beleidsondersteuningsprocessen voor DO. De in 2011 participatief ontwikkelde 'quick scan' kwam tot stand dankzij de actieve inzet van de verantwoordelijken voor de sociale beleidstoetsen (JoKER, Gelijke Kansen, Armoede, e.a.), die vanuit de 'sociale' hoek pleiten voor een integratie van de drie pijlers van duurzame ontwikkeling via de impactanalyse-benadering. De quick scan laat toe om aan de hand van een twintigtal criteria de DO-effecten van gepland beleid op verschillende doelgroepen te identificeren is een eerste tastbare stap in het leerproces van de overheid en van externe *stakeholders* voor duurzamer beleid in Vlaanderen.

1.9 EVALUATIE VAN SUSTAINABLE MANAGEMENT SYSTEMS: POTENTIEEL EN TOEPASSING IN VLAANDEREN

1.9.1 SITUERING

Waar de focus van project 8 lag op het ondersteunen van overheidsbeleid door middel van impactanalyse voor DO (*sustainability assessment*), was de doelstelling van project 9 om DO als beslissingsstrategie te onderzoeken voor bedrijven. De specifieke doelstellingen van het project bestonden erin om het MVO-concept (Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen) en de motivatie van bedrijven te analyseren, met de nadruk op een analyse van de potentiële rol van de overheid in het stimuleren van MVO in Vlaanderen. Dit project volgde een institutionele benadering van MVO, waarin aangepaste instellingen en een specifieke organisatie een grote rol spelen in het behalen van DO-doelstellingen. Naast een analyse van de huidige stand van zaken met betrekking tot MVO werden in het kader van dit project meerdere Vlaamse MVO-stakeholders geïnterviewd. Die aanpak werd in overleg met het Team DO en het Departement Werk en Sociale Economie van de Vlaamse Overheid uitgetekend.

1.9.2 BELEIDSRELEVANTE CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

MVO in Vlaanderen

MVO, door de *World Business Council for Sustainable Development* gedefinieerd als het 'voortdurende engagement van het bedrijfsleven naar ethiek en economische ontwikkeling en naar een verbetering van de levenskwaliteit van de werknemers', wordt steeds vaker gezien als een troef in plaats van een last. MVO wordt ook gedefinieerd als een strategie om om te gaan met externaliteiten. Een aantal algemene kenmerken uit de

literatuur zijn respect van mens en natuur; meervoudige doelstellingen; waardecreatie en verantwoordelijkheid. MVO is één van de kernelementen van ViA en van de VSDO. Het Pact 2020 stelt de doelstelling voorop dat Vlaanderen in 2020 een duurzame topregio in Europa is. Meerdere initiatieven rond MVO werden de laatste jaren opgezet, onder meer het MVO Charter en www.mvovlaanderen.be. Het is echter niet zo dat MVO reeds gemeengoed is in de Vlaamse bedrijven. Er is nog een lange weg te gaan en dit project exploreerde door middel van expertinterviews welke rol de overheid hierin kan spelen. In een context van economische crisis is MVO nu waarschijnlijk relevanter dan ooit: het draagt bij tot een vertrouwensherstel in het bedrijfsleven, het biedt nieuwe opportuniteiten voor waardecreatie gebaseerd op maatschappelijke uitdagingen die een uitweg uit de crisis kunnen bieden.

Stakeholderperspectieven: uitdagingen voor MVO in Vlaanderen

De geïnterviewde stakeholders werden geselecteerd in overleg met het Departement Werk en Sociale Economie. In deze sectie worden de uitdagingen voor MVO in Vlaanderen uiteengezet en worden suggesties gedaan om deze uitdagingen aan te pakken.

Implementatie: walk the talk

MVO werkt vandaag nog onvoldoende door in de praktijk. Er is vaak een aanzienlijke discrepantie tussen wat organisaties verkondigen en wat ze in de praktijk realiseren op vlak van MVO. Het economische aspect blijft doorslaggevend bij het nemen van beslissingen. Om de geloofwaardigheid van het MVO concept in stand te houden mag het niet verworden tot een louter commercieel instrument.

Transitie

MVO dient gekoppeld te worden aan het transitiedenken; momenteel werkt MVO nog met bestaande referentiekaders. Om MVO te realiseren dienen organisaties 'out of the box' te denken (bijvoorbeeld bij het hantieren van een langetermijnperspectief).

Systematische inbedding

Vele organisaties nemen momenteel enkel 'ad hoc' MVO maatregelen, die niet ingebed zijn in een systematische beleidsvisie. MVO zit te vaak in de marge van het organisatiebeheer en dringt nog niet door tot het strategisch beleidsniveau. De overheid kan dit bijvoorbeeld aanmoedigen door van MVO het cement te maken tussen de verschillende beleidsdomeinen in relatie tot maatschappelijke evoluties. Ook dient de overheid na te gaan hoe aan een op DO gestoelde economie kan worden vormgegeven via het aanbieden van een leidend beleidskader voor organisaties.

Sensibilisering en ondersteuning

Een mentaliteitswijziging blijkt nodig zodat organisaties zich realiseren dat een ander, duurzamer organisatiebeleid mogelijk is. De successen van MVO dienen zichtbaarder gemaakt te worden.

Harmonisatie

Er is een vraag naar harmonisatie van de verschillende MVO-kaders en van het MVO-beleid dat op verschillende beleidsniveaus gevoerd wordt. Pact 2020 legt de concrete doelstellingen vast van ViA. Daarin is bepaald dat MVO in 2020 in Vlaanderen algemeen verspreid is en meer organisaties en ondernemingen maatschappelijk verantwoord ondernemen. We vroegen de stakeholders wat de cruciale aspecten zijn om deze doelstellingen te realiseren.

Cruciale aspecten voor de verspeiding van MVO in Vlaanderen in 2020

Sensibilisering en ondersteuning

Een toenemend besef van de noodzaak en van de haalbaarheid van MVO is nodig om een mentaliteitswijziging teweeg te brengen in klassieke vormen van bedrijfsvoering. De voordelen van MVO voor een organisatie (effectiviteit en efficiëntie) dienen te worden gecommuniceerd. Overlegplatforms die toelaten om *best practices* uit te wisselen zijn hiervoor van groot belang.

Bindend of vrijwillig?

Het aspect van de vrijwilligheid van MVO zorgde voor een tweespalt bij de geïnterviewde stakeholders. Sommigen vinden dat wanneer vrijwillige engagementen niet gerealiseerd worden, MVO een meer dwingend karakter moet krijgen. Anderen stellen dan weer dat net de vrijwilligheid van MVO intrinsiek deel uitmaakt van dat soort initiatieven, en dat net daar het onderscheid ligt met klassiek overheidsbeleid.

Multistakeholder-benadering

Om MVO te realiseren dient er stakeholderoverleg georganiseerd te worden dat verder gaat dan de klassieke sociale dialoog. Het vergt aangepaste attitudes van de verschillende betrokken stakeholders waarin partnerschap centraal staat.

Welke rol voor de Vlaamse overheid?

Voorbeeldfunctie

De Vlaamse overheid dient het goede voorbeeld te geven bij de implementatie van MVO, zowel voor haar eigen werking als bij overheidsopdrachten en aankopen. Ze beschikt over een belangrijke hefboom om MVO te verwezenlijken omdat het via haar overheidsopdrachten en aankopen MVO kan laten doorwerken naar haar leveranciers en onderleveranciers.

Systematisch en coherent beleid

Er moet een systematisch en coherent beleid gevoerd worden inzake MVO. Het beleid is vaak in tegenstelling met de vooropgestelde MVO-doelstellingen. MVO dient de rode draad te zijn van het overheidsbeleid. Zo kan het innovatiebeleid bijvoorbeeld nog beter worden afgestemd op MVO. Duurzame innovatie moet meer gestimuleerd worden.

Sensibilisering/bewustwording en ondersteuning

De Vlaamse overheid heeft een sensibiliserende en ondersteunende rol, waarbij ze complementair dient te zijn met andere stakeholders. Ze dient blijvend te sensibiliseren op basisniveau en organisaties te stimuleren om MVO verder te implementeren om zo een stap verder te gaan. In het bijzonder dient de Vlaamse overheid te zorgen voor MVO competentie-ontwikkeling bij de verschillende stakeholders. Enkel zo kan er gedebatteerd worden onder 'gelijken', wat de grootste winsten geeft. Tevens dient de Vlaamse overheid intern haar MVO competenties verder te ontwikkelen. Ze moet een catalysator zijn in het transitiedenken en –doen voor MVO.

2. HORIZONTALE VERBANDEN

Dit deel geeft de 'horizontale verbanden' weer. Dat zijn beleidsconclusies die getrokken kunnen worden op basis van de resultaten, aanbevelingen en aandachtspunten van meerdere projecten van het Steunpuntonderzoek. In wat volgt worden zes horizontale verbanden belicht, namelijk coördinatie en integratie van beleidsprocessen, politiek engagement en leiderschap, capaciteitsopbouw, instrumentarium, maatschappelijk draagvlak en participatie, en de rol van individuele voortrekkers.

Huidige vorm beleidscoördinatie

Sinds 2004 vindt er in Vlaanderen een institutionalisering van duurzameontwikkelingsbeleid plaats, wat deels gezien kan worden als opvolging die gegeven wordt aan de aanbevelingen van het in 2004 uitgevoerde onderzoeksproject 'Vlaams structureel overleg voor duurzame ontwikkeling' (Bachus, Bruyninckx en Poesen-Vandeputte, 2005).¹ Het proces van administratieve verankering van duurzame ontwikkeling is van start gegaan met de aanduiding van de minister-president als verantwoordelijke voor het bevoegdheidsdomein duurzame ontwikkeling. Dat proces heeft zich voortgezet met de aanstelling van de Coördinatieceel Duurzame Ontwikkeling (nu Team Duurzame Ontwikkeling genoemd) binnen het departement DAR van de Vlaamse overheid en ook met de formele oprichting van de Vlaamse interdepartementale WGDO, de ontwikkeling van een Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling en de goedkeuring van een decreet over DO. De afstemming van het beleid voor duurzame ontwikkeling is dus ondergebracht bij de minister-president en de administratieve diensten van de minister-president. Die centralisering van bevoegdheden en verantwoordelijkheden betekent een sterker potentieel voor beleidsdomeinoverschrijdende afstemming (zie Spillemaeckers en Bachus, 2008).

Versterking van het governancemodel

Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling heeft vastgesteld dat het Vlaamse governancemodel voor DO verder kan versterkt worden. Zo blijkt dat de bestaande mechanismen en instrumenten voor beleidsafstemming nog verbeterd kunnen worden. De coördinerende instantie voor DO, het Team Duurzame Ontwikkeling, zou een uitgebreide rol en een versterkte positie binnen de Vlaamse overheid kunnen krijgen. Indien mogelijk zelfs met een mandaat dat enige sturing van de activiteiten van de andere beleidsdomeinen toelaat. Het huidige beleidsmodel van 'inclusief beleid' zou kunnen aangevuld worden met een aantal randvoorwaarden, zodat vermeden wordt dat verschillende beleidsdomeinen op een andere (soms zwakkere) manier invulling geven aan het concept DO. Gegeven de transitieaanpak waarvoor recent werd gekozen in Vlaanderen (zie ook het nieuwe Steunpunt TRADO), zal een uitbouw van de sturingscapaciteiten van de centrale coördinatieinstanties (Team Duurzame Ontwikkeling en WGDO) zeker ook in de toekomst belangrijk zijn in het kader van het management van transitieprocessen. Vanuit het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling wordt ook aanbevolen om de oprichting van meer permanente structuren voor de Vlaamse coördinatie van internationaal duurzameontwikkelingsbeleid te overwegen.

Een aantal beperkende factoren

In het algemeen blijkt dat de positie van de centrale coördinerende instantie ten opzichte van de andere beleidsdomeinen een aandachtspunt is (cf. supra). Afstemming tussen de beleidsdomeinen is noodzakelijk, maar de verwezenlijking ervan verloopt eerder moeizaam. Zowel de BBB-structuur als het inclusief beleidsmodel werken een klassieke overheidsstructuur met autonome beleidsdomeinen in de hand, en dat terwijl het concept DO juist een transversaal en domeinoverschrijdend beleid beoogt. Zo zou de bestaande overheidsstructuur meer belang kunnen hechten aan afstemming en integratie tussen de beleidsdomeinen en een aangepast beleidsmodel voor duurzame ontwikkeling zou kunnen zorgen voor een krachtigere vorm van

¹ Bachus K., Bruyninckx H. & Poesen-Vandeputte M. (2005), Vlaams structureel overleg over duurzame ontwikkeling. Eindrapport in het kader van het TWOL-onderzoeksproject 'Vlaams structureel overleg voor duurzame ontwikkeling', eindrapport, HIVA - KU Leuven Leuven.

coördinatie. Sterkere vormen van afstemming en coördinatie zijn belangrijk omdat van de Vlaamse overheid wordt verwacht dat zij een voorbeeldfunctie vervult en een systematisch en coherent beleid voert.

Integratie van duurzame ontwikkeling

De integratie van duurzame ontwikkeling in bestaande beleidsprocessen is belangrijk om een duurzame ontwikkeling te bereiken. Een eerste stap is vanzelfsprekend afstemming in de ontwerpfase van de beleidsprocessen. Zoals hierboven is aangeduid, wordt dit tegengewerkt door de BBB-structuur van de overheid, geënt op een verticale opdeling van de beleidsdomeinen. Daarbij moet dan vervolgens aandacht besteed worden aan het invoegen van de beleidsplannen in en de wisselwerking met gerelateerde en reeds lopende processen. Integratie kan zorgen voor de aanduiding van de noodzakelijke overheidsbudgetten, voor (een groter) politiek draagvlak en voor een hogere publieke zichtbaarheid. Het gebruik van een integrale aanpak inzake duurzame ontwikkeling zou meer gepromoot kunnen worden binnen de Vlaamse overheid. Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling merkt op dat er op twee terreinen alvast ruimte is voor verbetering op het gebied van integratie. Ten eerste zou de integratie tussen de VSDO enerzijds en ViA en Pact 2020 anderzijds nog verbeterd kunnen worden. Zo zou de VSDO II het langetermijnkader kunnen vormen waarbinnen ViA gesitueerd wordt. Ten tweede is er integratie mogelijk voor wat betreft de methodologie die gebruikt wordt voor het uitvoeren van een impactanalyse of duurzaamheidsbeoordeling, voor het meten van duurzaamheid of de perverse effecten van subsidies, en voor het verrichten van de RIA. Dat tweede punt wordt hieronder toegelicht.

Een geïntegreerd kader voor impactanalyse, duurzaamheidsmeting van subsidies en RIA

De institutionele verankering en de praktijk van impactanalyse voor DO zijn in Vlaanderen nog in volle ontwikkeling. Er bestaat een draagvlak voor een geïntegreerde impactanalyse die tegemoet komt aan een reeks beleidsdoelstellingen (beleidscoördinatie, betere regelgeving DO, participatie). Piloottoeepassingen leerden ons dat er ondanks praktische uitdagingen en enige terughoudendheid voor alomvattende *ex ante* beoordelingen, een sterke interesse bestaat voor eenvoudige, maar zinvolle structurende beleidsondersteunende processen voor DO. De ontwikkeling en toepassing van benaderingen voor de inschatting van DO-effecten in Vlaanderen bouwde zowel voort op bestaande kaders met een focus op milieueffecten (OESO, IEEP), die verbreed werden naar DO, als op Vlaamse (RIA) en internationale (Europese *Impact Assessment*) kaders met een intrinsiek geïntegreerd perspectief.

Het steunpuntonderzoek heeft uitgewezen dat de internationaal bestaande methodologieën voor het beoordelen van de duurzaamheid van subsidies interessant zijn voor analyses op casestudieniveau, maar nadelen blijven vertonen indien een inventarisatie op sectorniveau wordt beoogd. De gebruikte methodologie leunt vrij sterk aan bij de RIA-aanpak, waardoor synergieën of eventuele integratie tot de mogelijkheden behoren. De huidige hervorming van het RIA-kader in Vlaanderen biedt een opportuniteit om vorm te geven aan impactanalyse voor DO vanuit de herdenking en hervorming van een bestaand instrument. Zo wordt het mogelijk om verschillende beleidstoetsen te integreren in een lopend leertraject waardoor DO sterker verankerd wordt in de Vlaamse beleidspraktijk.

Samenwerking op verschillende niveaus

Beleidscoördinatie kan niet los gezien worden van samenwerking, wat zich situeert op verschillende beleidsniveaus. Zo is het, zoals eerder aangegeven, vooreerst van belang dat er op het Vlaamse niveau interdepartementale samenwerking is tussen de verschillende beleidsdomeinen. Op dat vlak vervult de WGDO een belangrijke rol. Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling meent dat een voortzetting en versterking van de geïnitieerde samenwerking tussen het Team DO van DAR en de Dienst Wetsmatiging van BZ met betrekking tot impactanalyse voor DO zeker mogelijkheden biedt op het gebied van samenwerking. De Vlaamse over-

heid werkt ook op andere beleidsniveaus samen met overheidsactoren. Daarbij kan gedacht worden aan samenwerkingsverbanden met lokale actoren (bijvoorbeeld gemeenten en provincies), met andere subnationale overheden (bijvoorbeeld de andere gemeenschappen en gewesten in België), met nationale overheden (bijvoorbeeld de federale overheid) en met internationale instellingen (bijvoorbeeld de EU). In deze context is het belangrijk te noteren dat formele samenwerkingsarrangementen tussen overheidsactoren op verschillende bestuursniveaus onzekerheid verminderen, maar ook een rigide overheidsstructuur in de hand werken.

2.2 POLITIEK ENGAGEMENT EN LEIDERSCHAP

Actief en creatief opportuniteiten benutten

Op basis van verschillende onderzoeksprojecten komen we tot de conclusie dat zich nog heel wat kansen voordoen voor de Vlaamse overheid om van het Vlaamse DO-beleid een alomvattend beleid te maken, waarbij de hele Vlaamse administratie actief betrokken is. Volgens het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling zou de hervorming van de Vlaamse RIA als een *window of opportunity* gezien kunnen worden voor de promotie van een geïntegreerde impactanalyse voor DO. Bovendien zou ook het concept MVO nieuwe opportuniteiten kunnen bieden voor de operationalisering van DO in Vlaanderen.

Heel wat opportuniteiten zijn vervat in de ontwikkelingen die zich afspelen op het Europese (en het mondiale) niveau. Het belang van het internationale niveau mag niet geminimaliseerd worden. Door over de grenzen heen te kijken kan inspiratie opgedaan worden, kunnen succesverhalen ontdekt worden en kan vorm gegeven worden aan DO-beleid. Uit het Steunpuntonderzoek blijkt ook dat, bijvoorbeeld, internationale toppen een impact hebben gehad op het Vlaamse DO-beleid. Een sterke deelname aan internationale beleidsprocessen lijkt dan ook aanbevolen. Vlaanderen kan best actief en creatief gebruik maken van opportuniteiten die resulteren uit internationale ontwikkelingen en er ook slim op inspelen. Een belangrijke rol is daarbij weggelegd voor het politieke niveau, waar immers de uiteindelijke beslissingen genomen worden. Het politieke niveau zou best aandachtig zijn voor alle openingen en kansen die zich voordoen om Vlaanderen op de kaart te zetten en voor de dynamiek die speelt op het internationale niveau. Veel hangt daarbij af van individuen op politiek, maar ook op administratief niveau die de nodige linken kunnen leggen en die gebruik kunnen maken van de opportuniteitsstructuur die zich voordoet. Naar deze individuen wordt in de literatuur ook wel verwezen met de term *'policy entrepreneurs'* (zie 2.6 over de rol van individuele voortrekkers).

Cruciale rol van politiek engagement

Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling besluit dat er in Vlaanderen meer bereidheid zou moeten zijn om politiek kapitaal te investeren in DO. Dat geldt trouwens niet alleen voor het Vlaamse DO-beleid, maar ook voor de Vlaamse betrokkenheid bij Europese en mondiale besluitvorming over DO. De politieke wil om een krachtig DO-beleid te voeren en om leiderschap te tonen blijkt beperkt bij de hogere politieke niveaus. Deze vaststelling is trouwens niet nieuw en werd in 2005 reeds gedaan naar aanleiding van het onderzoek van Bachus, Bruyninckx en Poesen-Vandeputte. In de loop van hun onderzoek werd duurzame ontwikkeling toegevoegd aan de bevoegdheden van de minister-president. Een van de belangrijke conclusies van hun onderzoek betrof het beperkte politieke draagvlak en de noodzaak om duurzame ontwikkeling een prioriteit van de Vlaamse regering te maken.

Concepten als *symbolic politics* en discoursbeleid die voorkomen in de onderzoeksresultaten van het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling wijzen op dit aandachtspunt. Politiek leiderschap en politieke betrokkenheid zijn cruciale (zij het niet voldoende) voorwaarden om een DO-beleid te voeren. Bovendien zal politieke aansturing in de toekomst zeker fundamenteel zijn wanneer Vlaanderen wil werken aan transities voor duurzame ontwikkeling, waarbij systeeminnovatie centraal staat. Door een gebrek aan politiek gewicht worden

soms slechts beperkte financiële en personele middelen geïnvesteerd (zie 2.3 over capaciteitsopbouw) en behouden heel wat instrumenten van DO-beleid een eerder vrijblijvend karakter (zie 2.4 over het instrumentarium).

2.3 CAPACITEITSOPBOUW

Een sterk Vlaams DO-beleid kan slechts gevoerd worden wanneer daarvoor de nodige middelen (geld en tijd) en voldoende personeel voorzien worden. Op verschillende vlakken blijkt er een nood aan capaciteitsopbouw in Vlaanderen. Zo wijst het Steunpuntonderzoek uit dat het Team DO nog verder versterkt zou kunnen worden (zie ook 2.1 over coördinatie). Dat zou kunnen via een uitbreiding van het Team, maar bijvoorbeeld ook via opleidingen en door een beroep te doen op externe experts. Capaciteitsopbouw op het vlak van personeel is nodig voor de ondersteuning en uitvoering van Vlaams DO-beleid, inclusief voor de invulling en toepassing van duurzaamheidsbeoordelingen, en voor de actieve opvolging van internationaal DO-beleid. Capaciteitsopbouw is ook nodig binnen de afzonderlijke departementen zodat personeel en middelen worden vrijgemaakt voor een actieve deelname vanuit de departementen aan de vergaderingen van de WGDO. Alleen zo zal ook voldoende ondersteuning op politiek niveau voorzien kunnen worden. Nu Vlaanderen een pad heeft betreden waarbij wordt gestreefd naar transitie voor duurzame ontwikkeling is het nog meer aanbevolen dat die transitieprocessen voldoende ondersteund worden via personele en financiële middelen. In het algemeen zou er wel over gewaakt moeten worden dat de capaciteitsopbouw niet vrijblijvend is, maar ook resultaten oplevert. Het zou immers ook een effectieve gedragsverandering moeten teweegbrengen, en niet alleen een soort van bewustwording, zodat niet slechts aan een soort van *symbolic politics* wordt gedaan.

2.4 INSTRUMENTARIUM

Sinds 2004 werd het instrumentarium van het Vlaamse DO-beleid geregeld uitgebreid. Na de toewijzing van de bevoegdheid DO aan de verantwoordelijkheden van de minister-president, de oprichting van de Coördinatietiel DO en de formalisering van de WGDO, werd in 2006 de eerste VSDO geformuleerd. In 2011 kwam er een tweede. In 2008 werd met de inwerkingtreding van het decreet ter bevordering van duurzame ontwikkeling een instrument gelanceerd dat de continuïteit van het Vlaamse DO-beleid zou garanderen. Algemeen wordt vanuit het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling aanbevolen om het instrumentarium dat het Vlaamse DO-beleid ondersteunt nog te versterken. Er is vooruitgang mogelijk op een aantal vlakken. Zo zouden er, naar het voorbeeld van Quebec of het vroegere Britse model, sterkere instrumenten gebruikt kunnen worden die ervoor zorgen dat DO in Vlaanderen een ruimer draagvlak krijgt en verder reikt dan alleen de dertien beleidsdomeinen van de Vlaamse overheid. Voorbeelden van mogelijke instrumenten zijn: het definiëren van principes voor DO, een formeel mandaat geven aan de WGDO-leden, het voorzien van horizontale budgetten (gecombineerd met het instrument cofinanciering), het aanstellen van een Commissaris voor DO en het meer gebruik maken van parlementaire initiatieven voor duurzame ontwikkeling (zie ook Bachus et al., 2005). Op het gebied van het instrumentarium zou de impactanalyse voor DO een centraal instrument gemaakt kunnen worden van het Vlaamse DO-beleid, aangezien dat een permanent evaluatie-instrument voor DO verzekert.

2.5 MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK EN PARTICIPATIE

Een volgend aandachtspunt en horizontaal verband dat voorkomt in de onderzoeksresultaten van heel wat van de Steunpuntprojecten is participatie en het belang van het creëren van een sterk maatschappelijk draagvlak. Het principe dat participatie van niet-gouvernementele actoren in het beleidsvormingsproces vereist is, is centraal aan het concept duurzame ontwikkeling. Participatie is geen nieuw aandachtspunt voor de Vlaam-

se overheid, aangezien het ook reeds werd beklemtoond in het onderzoeksrapport van Bachus, Bruyninckx en Poesen-Vandeputte (2005). Het participatieprincipe vertrekt van het uitgangspunt dat de overheid slechts een van vele spelers is en voor een effectieve en maatschappelijk gedragen beleidsvorming andere actoren (civiele maatschappij, privésector, onderzoeksinstituten, ...) moet betrekken. Vanuit het transitiedenken wordt bijvoorbeeld gesteld dat burgers-consumenten centrale actoren zijn. Het betrekken van niet-gouvernementele actoren en samenwerking met die actoren kan via bestaande participatiemechanismen (zoals de adviesraden), maar ook via andere vormen van participatie (zoals bij het ViA-proces wordt toegepast of zoals in transitiearena's). Participatie speelt ook een belangrijke rol bij impactanalyse voor DO. Het Steunpuntonderzoek stelt immers vast dat er wel al een beperkte vorm van participatie was bij sommige RIA's, maar deze vooruitgang moet zeker nog veel verder gaan om van volwaardige duurzaamheidsbeoordeling te spreken. In het algemeen spelen overheidsactoren een cruciale rol inzake participatie, aangezien ze allerlei vormen van samenwerkingsverbanden kunnen faciliteren.

2.6 DE ROL VAN INDIVIDUELE VOORTREKKERS

We verwezen eerder al naar de centrale rol van *policy entrepreneurs*. Heel wat van de Steunpuntprojecten stellen de doorslaggevende impact van die zogenaamde *policy entrepreneurs* op het Vlaamse (DO-)beleid vast. Zulke individuen kunnen omschreven worden als leidinggevende of sturende actoren (op politiek of administratief niveau) die nieuwe ideeën lanceren en alles in het werk stellen om een politiek en maatschappelijk draagvlak te ontwikkelen voor die ideeën (gebaseerd op Happaerts, 2011). *Policy entrepreneurs* spelen dus een cruciale rol en kunnen een grote impact hebben op het beleid. Het is belangrijk dat aan individuen binnen de Vlaamse administratie, binnen de kabinetten en op ministerieel niveau de ruimte wordt gelaten om de rol als *policy entrepreneur* op zich te nemen en op die manier het Vlaamse DO-beleid op een innovatieve manier vooruit te leiden.

3. DE TOEKOMST: TRANSITIES VOOR DUURZAME ONTWIKKELING?

Transitiedenken dringt door tot 'harde' kern

Toen het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling van start ging in 2007 waren woorden als 'transitie' en 'transitiemanagement' slechts bij een handvol mensen bekend in Vlaanderen. Op enkele jaren tijd is er veel veranderd. In Vlaanderen is transitiedenken de kern gaan uitmaken van het DO-beleid. Nog veel opvallender, het is ook doorgestroomd naar één van de topprioriteiten van de Vlaamse Regering, Vlaanderen in Actie (ViA), en daarmee dus naar wat soms omschreven wordt als de 'harde' kern van het beleid, namelijk het socio-economisch en innovatiebeleid. Op andere niveaus en plaatsen dringt het woord transitie eveneens door. Lokale actiegroepen hebben in heel wat landen het idee van *transition towns* opgepikt. Binnen de VN en de EU wordt gesproken over de transitie naar een groene economie en/of naar een *low carbon economy*. Steden wereldwijd proberen daar op hun niveau aan bij te dragen, in Vlaanderen bijvoorbeeld Gent en Leuven, die in de loop van de volgende decennia de transitie willen maken naar een klimaatneutrale stad. En op 1 januari 2012 is er een nieuw wetenschappelijk steunpunt voor beleidsrelevant onderzoek gestart, TRADO, Steunpunt Transitie voor Duurzame Ontwikkeling.

Een begrip, verschillende invullingen

Dat iedereen hetzelfde woord begint te gebruiken, betekent uiteraard niet dat transitie overal dezelfde invulling krijgt. Een transitie in de betekenis van *transition towns* veronderstelt een veel radicalere verandering dan die van de lagekoolstofeconomie van de EU. Het feit dat de term transitie zo'n steile opgang maakt, lijkt er vooral op te wijzen dat op allerlei plaatsen de nood aan verandering gevoeld wordt, aan 'iets' dat een stuk verder gaat dan *business-as-usual*. Welke invulling transitie krijgt, wie en wat er gaat of moet veranderen, op welke termijn dat zal gebeuren, tegen welke kost en wie die kost vooral gaat dragen, dat zal de volgende jaren en decennia voorwerp worden van maatschappelijke en politieke discussie en strijd.

Vergelijkbare trends voor de begrippen 'transitie' en 'duurzaam'

In die zin is wat er gebeurt met het begrip transitie vergelijkbaar met wat er met de begrippen duurzaam en duurzame ontwikkeling gebeurd is. Op het moment dat die in de maatschappelijke arena terecht kwamen, bleek de essentie ervan – de noodzaak om onze ontwikkelingspatronen wereldwijd sociaal rechtvaardig en ecologisch verantwoord te maken – op vele plaatsen een snaar te raken. Maar wat 'sociaal' en 'ecologisch' dan precies is, hoe economische ontwikkeling daarbinnen past, hoe en welke instituties hervormd moeten worden en zoveel andere vragen uit het duurzaamheidsveld, daarover bestaan veel uiteenlopende meningen. Soms bestaat daardoor de neiging om te zeggen dat 'duurzaam' alles kan betekenen, en dus in feite betekenisloos en onbruikbaar geworden is. Maar het is net omgekeerd: de implicaties van een duurzamere samenleving zijn zo ingrijpend, dat alle belangrijke spelers proberen zich het begrip toe te eigenen en hun interpretatie door te drukken. De inhoud die 'duurzaam' krijgt (in beleid, bedrijfspraktijken, levensstijlen, internationale verhoudingen, ...) zal onze maatschappij, ons leven, de verhouding tussen maatschappelijke groepen meer of minder veranderen. En zo wordt die invulling een voortdurende politieke strijd, met 'politiek' in de betekenis van hoe de samenleving vorm krijgt en hoe er daarover afspraken gemaakt worden.

Wat al met 'transitie' aan het gebeuren is en allicht nog zal toenemen de volgende jaren is daarmee vergelijkbaar: duurzamer worden vergt diepere veranderingen dan we tot nu toe gerealiseerd hebben. Tegelijk worden we met zoveel ontwikkelingen op wereldvlak geconfronteerd dat serieuze veranderingen bijna onvermijdelijk zijn. Steeds meer mensen beginnen het woord transitie in de mond te nemen om die uitdagingen te omschrijven. Als vanzelf komen we daardoor in een situatie terecht waarbij de vraag naar de inhoud en het proces van die transitie op verschillende manieren beantwoord gaat worden. Belangrijke maatschappelijke actoren zullen zich in het debat willen mengen, want de invulling van transitie kan voor hen enorme implica-

ties hebben. Net als bij de interpretatie van 'duurzaam' is het productiever dat niet als een probleem te duiden, maar wel als een kans om het maatschappelijk debat te voeren over waar we met de samenleving naartoe willen.

Diepgaande verandering en aanknopingspunten

Op basis van onze huidige inzichten, ontwikkeld in het Steunpunt DO, zijn we geneigd twee voordelen te zien in de toevoeging van 'transities' aan 'duurzame ontwikkeling'.

Ten eerste is het toch duidelijker dat het over een diepgaande verandering gaat. De transitietheorie, ten dele ook gebouwd op historische voorbeelden, geeft een goed idee van de verschillende dimensies waarop er van verandering sprake moet zijn alvorens we van transitie kunnen spreken. De theorie geeft ook inzichten in de omstandigheden waaronder transities waarschijnlijker worden en de manier waarop ze verlopen.

Ten tweede biedt het transitiekader aanknopingspunten voor wie via bewuste beïnvloeding transities naar duurzamere systemen wil aansturen en versnellen. De verschillende vormen van transitiegovernance die momenteel al geformuleerd zijn en op verschillende plaatsen uitgetoetst worden, koppelen de inzichten over transities aan een hanteerbaar kader voor beleid en andere actoren. Dat er hier geen toverformules bestaan en dat transitiewerk altijd een gevecht met en leren uit de weerbarstige praktijk zal zijn, moge duidelijk zijn.

In het nieuwe steunpunt TRADO – een voortzetting onder een gewijzigde vorm van het Steunpunt DO – hebben transities een centrale plaats gekregen en staat leren uit de praktijk hoog op de agenda. Bouwend op de nog jonge wetenschappelijke stroming van actieonderzoek zal TRADO betrokken zijn in lopende transitieprocessen in Vlaanderen en daarin op verschillende vlakken onderzoek doen. De belangrijkste onderzoeksthema's zijn: structuren en actordynamiek in transitiegovernanceprocessen en transitie-experimenten; evaluatie en monitoring van transitieprocessen; steden in transitie; financiering van transities; scenario's en transities; impactanalyse; duurzame overheidsaankopen; transversaal wetenschappelijk onderzoek rond transities. Met zijn onderzoeksprogramma hoopt TRADO de kennisbasis in Vlaanderen over transities verder te verdiepen, de inzichten te verfijnen in wat transities en transitiegovernance zijn, en op die manier bij te dragen aan de omslag naar een duurzamere samenleving.

PROJECT 1: INSTITUTIONELE ASPECTEN VAN DE BELEIDSVORMING MET BETREKKING TOT DUURZAME ONTWIKKELING IN VLAANDEREN

Onderzoekers: Sophie Spillemaeckers (07/2007-07/2010) en Matthias Bussels (10/2010-12/2011)

Working papers

Bussels M. & Bachus K. (2012a), Beleidsafstemming voor duurzame ontwikkeling: concepten en analysekader. Working Paper. Leuven: Steunpunt Duurzame ontwikkeling.

Bussels M. & Bachus K. (2012b), Beleidsafstemming voor duurzame ontwikkeling: casestudies over de VSDO II en ViA. Working Paper. Leuven: Steunpunt Duurzame ontwikkeling.

Spillemaeckers S. & Bachus K. (2010), Governance models for sustainable development: comparative analysis. Working paper n° 22. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Spillemaeckers S. & Bachus K. (2008), Het governancemodel van het Vlaamse duurzameontwikkelingsbeleid. Working paper n° 9. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Spillemaeckers S. & Bachus K. (2007), Governance modellen voor duurzame ontwikkeling. Working paper n° 2. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Boeken en boekbijdragen

Bachus K. & Spillemaeckers S. (2012, te verschijnen), 'Inclusive governance or incrementalism? The choice of a sustainable development governance model for Flanders', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments. Policy-making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Spillemaeckers S. & Bachus K. (2009), 'Institutional aspects of governance for sustainable development in Flanders', in: C.A. Brebbia, M. Neophytou, E. Beriatos, I. Ioannou, A.G. Kungolos, *Sustainable Development and Planning IV*, Southampton: WIT Press, p. 163-174.

Bachus K. (2009), 'Duurzame ontwikkeling: concept en beleid', in LONDO (ed), *Duurzame ontwikkeling. Een multidisciplinaire visie*, Leuven/Den Haag: Acco, p. 15-36.

Bachus K. & Rombouts T. (2007), 'Participatie en Duurzame Ontwikkeling: revolutie of fata morgana?', in: Develtere et al., *Werk en Wereld in de Weegschaal. Confronterende visies op onderzoek en samenleving*, Leuven: Lannoo Campus.

Seminaries, workshops, studiedagen

Bachus K. (2010), 'The Flemish governance model for Sustainable Development', *Regions and Sustainable Development: Comparative and International Perspectives*, International Workshop organized by the Flemish Policy Research Centre for Sustainable Development and the Committee of the Regions, Brussels, June 24, 2010.

Bachus K. & Spillemaeckers S. (2009), 'Institutional aspects of governance for sustainable development in Flanders', Fourth International Conference on Sustainable Development and Planning, Limassol, Cyprus, May 14-15 2009.

Bachus K. & Spillemaeckers S. (2009), 'Do compromises work? The choice of a governance sustainable development strategy in Flanders', 15th Annual Sustainable Development Conference, Utrecht, July 2009.

Bachus K. & Spillemaeckers S. (2008), 'Do compromises work? The choice of a governance sustainable development strategy in Flanders', 2nd International Sustainability Conference 'Creating Values for Sustainable Development', Basel, August 2008.

Bachus K. (2008), Governance en maatschappelijk draagvlak voor duurzame ontwikkeling, Six views on Sustainable Development, PODDO, Brussel, 9 oktober 2010.

Andere output

Bachus K. & Bruyninckx H. (2008), Het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling, EWI-Review.

PROJECT 2: MULTIACTOR- EN MULTILEVELBELEID VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

Onderzoekers: Jo Van Assche (01/2007-06/2007), Pascal Debruyne (10/2007-09/2008), Dominiek Vandewiele (01/2009-10/2009) en Maarten Roels (02/2010-12/2011)

Working papers

Roels M. (2011), Adaptief/governance, veerkracht in praktijk en theorie. Working paper. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling

Debruyne P. & Vandewiele D. (2009), Multi-level governance voor subregionale duurzaamheid in Vlaanderen. Working paper n°17. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Debruyne P., Paredis E. & Vandewiele D (2009), Scenario's voor subregionale schaalarrangementen voor duurzaamheid. Working paper n°16. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

PROJECT 3: HET VLAAMSE DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID IN COMPARATIEF PERSPECTIEF

Onderzoeker: Sander Happaerts (04/2007-12/2011)

Working papers

Happaerts S. (2011), Het Vlaamse duurzameontwikkelingsbeleid vergeleken. Eindrapport: lessen voor Vlaanderen. Working paper n°31. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2011), The sustainable development policies of Wallonia, North Rhine-Westphalia and North Holland. Working paper n°25. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2011), The sustainable development policies of Quebec and Flanders. Working paper n°23. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2010), Sustainable development in Wallonia: trial and error along two tracks of governance. Working paper n°20. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. en Van den Brande K. (2010), Sustainable Development between International and Domestic Forces. The Policy Experiences of Quebec, North Rhine-Westphalia and Flanders. Working paper n°18. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2010), Sustainable development and degrees of autonomy. The challenge of vertical policy integration from the perspective of North Holland, North Rhine-Westphalia, Flanders and Quebec. Working paper n°15. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2009), The Use of Comparative Analyses for Sustainable Development. Working paper n°11. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. (2008), Inter-subnational Networks for Sustainable Development. State-of-the-art and the Experiences of Flanders and Wallonia. Working paper n°8. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2008), Governance for sustainable development at the inter-subnational level. The case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development (nrg4SD). Working paper n°3. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2008), The role of the subnational level of government in decision-making for sustainable development. A multi-level governance perspective. Working paper n°4. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Doctoraat

Happaerts S. (2011), 'Sustainable development between international and domestic forces. A comparative analysis of subnational policies', PhD dissertation, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.

Tijdschriftartikels

Happaerts S. (2012, te verschijnen), 'Are You Talking to Us? - How Subnational Governments Respond to Global Sustainable Development Governance'. *Environmental Policy and Governance*, 22.

Happaerts S. (2012, te verschijnen), 'Does autonomy matter? Subnational governments and the challenge of vertical policy integration for sustainable development: a comparative analysis of Quebec, Flanders, North Rhine-Westphalia and North Holland'. *Canadian Journal of Political Science*, 45 (1).

Happaerts S. & Van den Brande K. (2011), 'Sustainable Development and Transnational Communication: Assessing the International Influence on Subnational Policies'. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 13 (5) p. 527-544.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2011), 'Subnational governments in transnational networks for sustainable development'. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 11 (4) p. 321-339.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bouteligier S. (2011), Keeping the sustainable development flame alive, *The Broker*.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2011), 'Multi-Level Interactions in a Sustainable Development Context. Different routes for Flanders to Decision-Making in the UN Commission on Sustainable Development'. *Environmental Policy and Governance*, 21 (1) p. 70-82.

Happaerts, S. (2010), La politique wallonne de développement durable. *Bulletin Oeconomia Humana*, vol. 8, n° 9.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2010), 'Governance for Sustainable Development at the Inter-subnational Level: The Case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development (nrg4SD)'. *Regional and Federal Studies*, 20 (1) p. 127-149.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2009), 'Subnationale overheden in governance voor duurzame ontwikkeling. Inter-subnationale netwerken als route voor Vlaanderen naar multilaterale besluitvorming?'. *Res Publica*, 51 (4), p. 467-488.

Boeken en boekbijdragen

Bruyninckx H., Happaerts S. & Van den Brande K. (reds) (2012, te verschijnen), *Sustainable Development and Subnational Governments: Policy-Making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Happaerts S. (2012, te verschijnen), 'Sustainable development in Wallonia. Trial and error along two tracks of governance', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments. Policy-making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Happaerts S., Bruyninckx H. & Van den Brande K. (2012, te verschijnen), 'The state of sustainable development: perspectives from the subnational level', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments. Policy-making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Van den Brande K., Bruyninckx H. & Happaerts S. (2012, te verschijnen), 'Sustainable development and subnational governments', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments. Policy-making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Seminaries, workshops, studiedagen

Happaerts S. (2011), Duurzame ontwikkeling en vergelijkend beleidsonderzoek: tussen norm en daad. Seminarie 'Over normativiteit, onzekerheid en complexiteit. Reflecties bij duurzaamheidsonderzoek in Vlaanderen'. Gent, België, 22 september 2011, 1-9.

Happaerts S. (2011), Gastspreker op doctoraatsseminarie, 'Les gouvernements sous-nationaux dans la gouvernance du développement durable', Université Libre de Bruxelles, 22 maart 2011.

Happaerts S. (2011), Are you talking to us? – How subnational governments respond to global sustainable development governance. 2011 ISA Annual Convention. Montreal, 16-19 maart 2011.

Happaerts S. (2010), 'Le développement durable au Québec et en Flandre: une analyse comparative des politiques', publick seminarie, 10 november 2010, Chaire de responsabilité sociale et de développement durable, Université du Québec à Montréal, Canada.

Happaerts S. (2010), 'Introduction. Panel 1: Sustainable development policies of regions.' International workshop Regions and Sustainable Development: Comparative and International Perspectives, 24 juni 2010, Comité van de Regio's, Brussel.

Happaerts S. (2010), The case of Wallonia: the uselessness of a sustainable development strategy?. Workshop 'Comparative Subnational Sustainable Development Politics'. Leuven, 23 juni 2010.

Happaerts S. (2010), Gastspreker op studiedag, 'Políticas de sostenibilidad de los actores regionales europeos', Universidad del País Vasco (Bilbao), 18 juni 2010.

Happaerts S. & Van den Brande K. (2010), Governance for Sustainable Development Between International and Domestic Forces: A Comparison of Subnational Policy Experiences. 2010 ISA Annual Convention. New Orleans, 17-20 februari 2010.

Happaerts S. (2009), Comparing subnational governance systems for sustainable development: degrees of autonomy and challenges to vertical policy integration. 2009 Amsterdam Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change. Volendam, 2-4 december 2009.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2009), The Flemish Subnational Government in the Decision-Making Process for the UN Commission on Sustainable Development. Annual International Sustainable Development Research Conference. Utrecht, 5-8 juli 2009.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2008), Governance for sustainable development at the inter-subnational level. The case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development. International Sustainability Conference. Basel, 21-22 augustus 2008.

Happaerts S. (2008), Governance for sustainable development: inter-subnational networks and the experiences of Flanders and the Walloon Region. ECPR Summer School on Environmental Politics and Policy. Keele, 7-18 juli 2008.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2008), Governance for sustainable development at the inter-subnational level. The case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development. Politicologenetmaal. Nijmegen, 29-30 mei 2008.

Andere output

Happaerts S. (2011), Are you talking to us? - How subnational governments respond to global sustainable development governance (Working Paper No. 60). Leuven: Leuven Centre for Global Governance Studies.

Happaerts S. (2011), Sustainable development in Quebec and Flanders. A comparative policy analysis (Les cahiers de la CRSDD - collection recherche n° 3-2011). Montreal: Chaire de responsabilité sociale et de développement durable.

PROJECT 4: VLAAMS DUURZAMEONTWIKKELINGSBELEID EN MULTILATERALE BESLUITVORMING

Onderzoekster: Karoline Van den Brande (01/2007-12/2011)

Working papers

Van den Brande K. (2011), Vlaamse betrokkenheid bij internationale besluitvorming over duurzame ontwikkeling: conclusies en aanbevelingen. Working paper n°32. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K. (2011), Flanders in the EU decision-making process on the EU Sustainable Development Strategy. A prepared actor in an extinguishing process? Working paper n°30. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K. (2011), Intergovernmental Cooperation in Belgium. The Case of International Sustainable Development Policy. Working paper n°24. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K. (2010), Flanders in the UN and OECD Discussions on Sustainable Development. An Assessment of Visibility, Presence and Policy Impact. Working paper n°21. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S. en Van den Brande K. (2010), Sustainable Development between International and Domestic Forces. The Policy Experiences of Quebec, North Rhine-Westphalia and Flanders. Working paper n°18. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K. (2009), Flanders in UN Decision-making for Sustainable Development. Exploring Routes to CSD-16 and CSD-17. Working paper n°14. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K. (2009), The Flemish Subnational Government in the Decision-Making Process for the UN Commission on Sustainable Development. Case Study: CSD-16. Working paper n°12. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2008), The role of the subnational level of government in decision-making for sustainable development. A multi-level governance perspective. Working paper n°4. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2008), Governance for sustainable development at the inter-subnational level. The case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development (nrg4SD). Working paper n°3. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Doctoraat

Van den Brande K. (2012), 'Multi-level Interactions for Sustainable Development. The Involvement of Flanders in Global and European Decision-Making', PhD dissertation, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.

Tijdschriftartikels

Van den Brande K. (2012, te verschijnen), 'Intergovernmental Cooperation for International Decision-making in Federal States: The Case of Sustainable Development in Belgium'. *Regional & Federal Studies*.

Happaerts S. & Van den Brande K. (2011), 'Sustainable Development and Transnational Communication: Assessing the International Influence on Subnational Policies'. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 13 (5) p. 527-544.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2011), 'Subnational governments in transnational networks for sustainable development. The experiences of Flanders and Wallonia in ENCORE and nrg4SD'. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 11 (4) p. 321-339.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bouteligier S. (2011), Keeping the sustainable development flame alive, *The Broker*.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2011), 'Multi-Level Interactions in a Sustainable Development Context. Different routes for Flanders to Decision-Making in the UN Commission on Sustainable Development'. *Environmental Policy and Governance*, 21 (1) p. 70-82.

Van den Brande K. (2011), 'De EU, België, Vlaanderen en de VN: Vlaanderen in de VN, een blik op de betrokkenheid bij de besluitvorming in de Commissie Duurzame Ontwikkeling'. *Wereldbeeld. Tijdschrift voor de Verenigde Naties*, Jaargang 35 nr. 157 (2011/1) p. 38-43.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2010), 'Governance for Sustainable Development at the Inter-subnational Level: the Case of the Network of Regional Governments for Sustainable Development (nrg4SD)'. *Regional & Federal Studies*, 20 (1) p. 127-149.

Happaerts S., Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2009), 'Subnationale overheden in governance voor duurzame ontwikkeling. Inter-subnationale netwerken als route voor Vlaanderen naar multilaterale besluitvorming?'. *Res Publica*, 4.

Boeken en boekbijdragen

Bruyninckx H., Happaerts S. & Van den Brande K. (reds) (2012, te verschijnen). *Sustainable Development and Subnational Governments: Policy-Making and Multi-level Interactions*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Happaerts S., Bruyninckx H. & Van den Brande K. (2012, te verschijnen), 'The state of sustainable development: Perspectives from the subnational level', in Bruyninckx H., Happaerts S. en Van den Brande K. (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments: Policy-Making and Multi-level Interactions*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Van den Brande K. (2012, te verschijnen), 'Subnational Routes to Global Decision-Making. Flanders in the UN and OECD Discussions on Sustainable Development', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments: Policy-Making and Multi-Level Interactions*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Van den Brande K., Bruyninckx H. & Happaerts S. (2012, te verschijnen), 'Sustainable development and subnational governments', in H. Bruyninckx, S. Happaerts & K. Van den Brande (eds), *Sustainable Development and Subnational Governments: Policy-Making and Multi-level Interactions*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Van den Brande K. (2012, te verschijnen), 'The European Union in the Commission on Sustainable Development', in J. Wouters, H. Bruyninckx, S. Basu & S. Schunz (eds), *The European Union and Multilateral Governance: Assessing EU Participation in United Nations Human Rights and Environmental Fora*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Seminaries, workshops, studiedagen

gastles over 'Multi-Level Interacties voor Duurzame Ontwikkeling: van Vlaanderen tot de VN', Module Europees Milieubeleid, Universiteit Antwerpen, 1 december 2011, Antwerpen.

Van den Brande, K. (2011), 'Intergovernmental Cooperation for International Decision-making in Federal Belgium. The Case of Sustainable Development.' 52nd Annual Convention of the International Studies Association, 16-19 maart 2011, Montreal.

Van den Brande, K. (2010), 'Introduction. Panel 2: Regions and Multi-Level Interactions.' International workshop Regions and Sustainable Development: Comparative and International Perspectives, 24 juni 2010, Comité van de Regio's, Brussel.

Van den Brande, K. (2010), 'Subnational routes to global decision-making on sustainable development. The Flemish involvement in the UN and the OECD'. Comparative Subnational Sustainable Development Politics Workshop, 23 juni 2010, Leuven.

Debruyne P., Happaerts S. & Van den Brande K. (2008), 'Multi-level dynamieken en duurzame ontwikkeling in Vlaanderen.' Studiedag Steunpunt Duurzame Ontwikkeling, 17 april 2008, Brussel.

Delreux T. & Van den Brande K. (2010), 'Taking the lead: informal division of labour in the EU's external environmental policy-making.' The European Union in International Affairs Conference, 22-24 april 2010, Brussel.

Happaerts S. & Van den Brande K. (2010), 'Governance for Sustainable Development Between International and Domestic Forces: A Comparison of Subnational Policy Experiences.' 51st Annual Convention of the International Studies Association, 17-20 februari 2010, New Orleans.

Van den Brande K. (2009), 'Subnational agents in global governance for sustainable development. Exploring routes for Flanders to the UN CSD'. Amsterdam Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change 'Earth System Governance: People, Places and the Planet', 2-4 december 2009, Volendam.

Van den Brande K., Happaerts S. & Bruyninckx H. (2009), 'The Flemish Subnational Government in the Decision-Making Process for the UN Commission on Sustainable Development. Case Study: CSD-16.' 15th Annual International Sustainable Development Research Conference, 5-8 juli 2009, Utrecht.

Van den Brande K. (2008), 'Governance for sustainable development. The Flemish subnational government in the multi-level decision-making process for the UN CSD.' Fourth Annual Graduate Conference in Political Science, International Relations and Public Policy in memory of Yitzhak Rabin, 17-19 december 2008, Jeruzalem.

Van den Brande K. & Bruyninckx H. (2008), 'Subnational Governments and Multilateral Decision-Making for Sustainable Development - Case Study: Flanders.' 2nd International Sustainability Conference 'Creating values for Sustainable Development', 21-22 augustus, Basel.

Andere output

Delreux T. & Van den Brande K. (2010), Taking the lead: informal division of labour in the EU's external environmental policy-making. IIEB Working Paper n° 42. Leuven: Institute for International and European Policy.

PROJECT 5: DUURZAME PRODUCTIE- EN CONSUMPTIEPATRONEN IN VLAANDEREN: DE MOGELIJKHEDEN VAN SYSTEEMINNOVATIE

Onderzoeker: Erik Paredis (01/2007-12/2011)

Working papers

Paredis E. (2009), *Socio-technische systeeminnovaties en transitie: van theoretische inzichten naar beleidsvertaling*. Working paper n° 10. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Tijdschriftartikels

Block T., Goeminne G., Paredis E. & Crivits M. (2010), 'Toekomst voorstellen. Over exploratieve scenario's voor Vlaamse steden en gemeenten'. *Burger, bestuur en beleid*. Tijdschrift voor bestuurskunde en bestuursrecht 6 (3) p. 241-252.

Crivits M., Paredis E., Boulanger P.-M., Mutombo E.J.K., Bauler T. & Lefin A.-L. (2010), 'Scenarios based on sustainability discourses: constructing alternative consumption and consumer perspectives'. *Futures* 42, p. 1187-1199.

Goeminne G. & Paredis E. (2011), 'Opening up the in-between: Ihde's postphenomenology and beyond'. *Foundations of Science* 16 (2-3) p. 101-107.

Paredis E. (te verschijnen), 'Embracing the political in technology and transition studies. In conversation with Vergragt and Bos', *Foundations of Science*.

Paredis E. (2011), 'Sustainability transitions and the nature of technology'. *Foundations of Science* 16 (2-3) p. 195-225.

Paredis E. (2010), 'Is de tijd voor een duurzaamheidstransitie aangebroken?', *Oikos* 53 p. 51-56.

Boeken en boekbijdragen

Goeminne G., Kolen F. & Paredis E. (2011), 'Addressing the sustainability challenge beyond the fact-value dichotomy. A call for engaged knowledge', in Aerts, D., D'Hooghe B., Pinxten, R., Wallerstein, I., *Worldviews, Science and Us: Interdisciplinary perspectives on worlds, cultures and society*. Singapore: World Scientific Publishing Company, p. 200-220.

Goeminne G. & Paredis E. (2009), 'The Concept of Ecological Debt: An Environmental Justice Approach to Sustainability, Calling for Radical Transitions in Industrialised Countries', in Vemuri, S. (ed.), *Connected Accountabilities. Environmental Justice & Global Citizenship*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, p. 37-61.

Paredis E., Vander Putten E., Maes F., Larosse J., Van Humbeeck P., Lavrysen J., Van Passel S. & De Jonge W. (2009), 'Flanders in transition?', in Van Steertegem, M. (red.), *Environment Outlook 2030. Flanders Environment Report*, Aalst: Vlaamse Milieu Maatschappij, p. 345-372.

Paredis E., Vander Putten E., Maes F., Larosse J., Van Humbeeck P., Lavrysen J., Van Passel S. & De Jonge W. (2009), 'Vlaanderen in transitie?', in Van Steertegem, M. (red.), *Milieuverkenning 2030, Milieurapport Vlaanderen*. Aalst: Vlaamse Milieu Maatschappij, p. 345-374.

Seminaries, workshops, studiedagen

Crivits M. & Paredis E. (2009), 'Consensus on the diversity of consumer and consumption perspectives', paper for the conference Future of the consumer society, 28-29 May 2009, Tampere, Finland.

Paredis E. (2011), 'Transities en duurzame ontwikkeling: de weg voorwaarts?', presentatie op de studiedag *Duurzame ontwikkeling: een beleid in transitie*, 19 december 2011, Brussel.

Paredis E. (2011), 'De onzekere wetenschapper gaat de wereld veranderen: angstaanjagend, lachwekkend of toch ietwat relevant?', seminarie Over normativiteit, onzekerheid en complexiteit. Reflecties bij duurzaamheidsonderzoek in Vlaanderen, 22 september 2011, Universiteit Gent, Gent.

Paredis E. (2011), 'Addressing the complex challenge of sustainable development: the approach of socio-technical transition studies and transition governance', Seminar Working with Wicked Problems, King Baudouin Foundation, Brussels, 10-11 February 2011.

Paredis E. (2009), 'Discussing socio-technical transition research: the nature of technology and the role of practices', Technology, Innovation and Society Seminar, University of Technology Eindhoven, 8 oktober 2009, Eindhoven.

Bauler T., Mutombo E., Wallenborn G., Paredis E., Crivits M., Boulanger P.-M. & Lefin A.-L. (2009), 'Scenarios as transition tools? The case of sustainable food consumption', paper for the 7th International conference on the Human Dimensions of global environmental change, Bonn, Germany, 26-30 April 2009.

Paredis E. & Crivits M. (2009), "Hoe ziet onze voeding eruit in 2050? Thema's uit een scenario-oefening over duurzame voedselconsumptie", paper voor het seminarie Milieu-impact van voedingsproducten (FEVIA), Brussel, 4 april 2009.

Paredis E. (2009), 'Reflections on an enriched technology paradigm for sustainable development', presentation at the seminar Opening up the in-between: interdisciplinary reflections on science, technology and social change, 19 Januari 2009, Gent

Paredis E. (2008), 'Duurzame ontwikkeling en de mogelijkheden van transitiedenken', presentatie tijdens de conferentie 6 Views on Sustainable Development, 9 oktober 2008, Congressenpaleis, Brussel.

Andere output

Zelf georganiseerde seminaries:

Seminarie *Systeeminnovatie en transities: van analyse naar doorbraken op regimeniveau*, 8 december 2008, met dr. René Kemp van UNU-MERIT, Maastricht, als centrale figuur. Plaats: Het Pand, Gent.

Seminarie *Systeeminnovatie en transities: lessen uit theorie en praktijk*, 6 juni 2008, met prof. John Grin van de Universiteit van Amsterdam als centrale figuur. Plaats: Het Pand, Gent.

Lessen:

Paredis E. (2011), 'Transities als kader voor duurzaamheidsdenken', gastcollege opleiding Sociaal-cultureel werk, Karel De Grote Hogeschool, 30 november 2011, Antwerpen.

Paredis E. (2011), 'Duurzame ontwikkeling: van nieuwe principes naar maatschappelijke verandering?', docent voor de opleiding Postgraduaat Bio-ecologisch Bouwen, 20 september 2011, KaHo Sint-Lieven, Gent

Paredis E. (2011), 'Duurzame ontwikkeling: tussen radicaal discours en politieke realiteit', docent voor videoles van het Instituut voor Permanente Vorming, opleiding Milieucoördinator Type A / Type B, Universiteit Gent, Gent.

Paredis E. (2010), 'Transities, een manier om over maatschappelijke verandering te denken?', gastcollege opleiding Sociaal-cultureel werk, Karel De Grote Hogeschool, 1 december 2010, Antwerpen.

Paredis E. (2010), 'Duurzame ontwikkeling: van nieuwe principes naar maatschappelijke verandering?', docent voor de opleiding Postgraduaat Bio-ecologisch Bouwen, 21 september 2010, KaHo Sint-Lieven, Gent

Lezingen, debatten enzovoort (selectie):

Paredis E., 'Transities, de nieuwe oriëntatie voor duurzame ontwikkeling?', studievoormiddag Transities op het platteland, Alias Platteland, 10 juni 2011, Brussel.

Paredis E., 'Duurzame ontwikkeling: tussen radicaal discours en politieke realiteit', Aardewerk opleiding ecologische filosofie en politiek, 13 november 2010, Brussel.

Paredis E., "Transities en de vreemde wegen van de geschiedenis", Transitie denk- en doedag Wij maken de toekomst, 25 september 2010, NMC De Bourgoyen, Gent.

Paredis E. & Crivits M., "Op weg naar een transitie voor duurzame voeding? Op zoek naar inzichten met behulp van transitietheorie, scenario's en praktijken", 13 september 2010, Vredeseilanden, Leuven.

Paredis E., 'Transities en duurzaamheid in het agro-voedingssysteem', Ronde Tafel De mogelijkheden voor een transitie in landbouw en voeding, 15 juni 2010, Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling, Brussel.

Nevens F. & Paredis E., 'Transities en transitie management: what's in it for me?', workshop ambtenaren Vlaanderen in Actie, 28 april 2010, Brussel.

Paredis E., 'Duurzaamheid en de ecologische voetafdruk', Wetenschapscafé eerste Gentse ecologisch filmfestival, 17 november 2009, Gent.

Paredis E., 'De beleidsmatige implementatie van duurzame ontwikkeling'. Studieavond Duurzame ontwikkeling in de grondwet: hefboom van de maakbare samenleving?, MIKADO, 12 november 2009, Gent.

Paredis E., 'Wetenschap en transitie'. Debat tijdens het seminarie Designing Change. Social marketing voor duurzaamheidstransities, KH Leuven, 22 oktober 2009, Leuven.

Paredis E., 'Transities, economie en klimaat'. Debatavond Zal het klimaat de economie veranderen?, gemeente Evergem / MO*, 14 oktober 2009, Evergem

Paredis E., 'Ecologische schuld en klimaatverandering'. Studieavond JNM, 17 februari 2009, Gent.

Paredis E., 'Op weg naar een transitie voor duurzamere voeding?', Hoorzitting Federale Raad Duurzame Ontwikkeling, 25 juni 2009, Brussel

Paredis E., 'Hoe ziet onze voeding eruit in 2050? Thema's uit een scenario-oefening', Seminarie Milieu-impact van voedingsproducten, FEVIA, 2 april 2009, Brussel

Paredis E., 'Duurzame ontwikkeling: tussen radicaal discours en politieke realiteit', Aardewerk opleiding ecologische filosofie en politiek, 13 december 2008, Antwerpen.

Paredis E., 'Indicatoren voor duurzame ontwikkeling en hun politiek-strategische betekenis', lezing voor Terra Reversa, 22 november 2007, Antwerpen.

PROJECT 6: TRANSITIEMANAGEMENT ALS INSTRUMENT VOOR EEN LANGETERMIJNBELEID ROND DUURZAME ONTWIKKELING

Onderzoeker: Erik Paredis (01/2007-12/2011)

Working papers

Paredis E. (in voorbereiding), Transitie management voor wonen en bouwen. Ervaringen en context van het Vlaamse DuWoBo-proces. Working Paper. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Paredis E. (2011), Transition management as a form of policy innovation. A case study of Plan C, a process in sustainable materials management in Flanders. Working paper n°26. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Paredis E. (2010), Naar een verdere onderbouwing van het Vlaamse beleid voor duurzaamheidstransities. Working paper n°19. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Paredis E. (2008), Transition Management in Flanders. Policy context, first results and surfacing tensions. Working paper n°6. Gent: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Doctoraat

Paredis E. (in voorbereiding) 'Transition management and its potential as a form of long-term policy for sustainable development' (werktitel).

Seminaries, workshops, studiedagen

Paredis E. & Block, T. (2011), 'Does transition management lead to policy innovation? The case of sustainable materials management in Flanders', paper for the IRSPM 15 Conference, 11-13 April 2011, Dublin.

Paredis E., Tempst W. & Moyersoen J. (2010), 'Developing Enhanced Landfill Mining as a transition experiment: context, framing, methodology, questions', in Jones, T., Tielemans, Y. (ed.), Enhanced Landfill Mining and the Transition to Sustainable Materials Management. Proceedings of the International Academic Symposium on Enhanced Landfill Mining, 4-6 October, Houthalen-Helchteren, Belgium.

Paredis E. & Block T. (2010), 'Transition management and its influence on existing policy arrangements: explaining the dynamics of policy change', paper for the EASST10 Conference, 2-4 September 2010, Trento, Italy.

Paredis E. (2009), 'Transition processes as partners and challengers of the Flemish innovation system', Studiedag Instrumenten voor een duurzaam ontwikkelingsbeleid, Steunpunt Duurzame Ontwikkeling, 17 september 2009, De Markten, Brussel

Paredis E., Larosse J. & Tempst W. (2009), 'Transition management and the need for mature connections with national and EU innovation policies', paper for the 1st European Conference on Sustainability Transitions, 4-6 June 2009, Amsterdam.

Paredis E. (2008), 'Systeeminnovatie en transitie management: beloftevol voor Vlaanderen?', presentatie op de conferentie Duurzame ontwikkeling verankeren: uitdagingen voor Vlaanderen, 17 april 2008, Boudewijngebouw, Brussel.

Paredis E. (2007), 'Translating System Innovation and New Forms of Governance to a 'Pristine' Policy Context. Flemish Experiences and a Research Agenda', paper for the workshop Politics and Governance in Sustainable Socio-Technical Transitions, 19-21 September 2007, Schloss Blankensee, Berlin.

Paredis E. (2007), 'Introduction to transition management', presentation at the 14th Annual Conference on Multi-Organizational Partnerships, Alliances and Networks, 28 juni 2007, Leuven.

Andere output

Zelf georganiseerde seminars:

Seminarie *Transition research and innovation policy*, met dr. Tim Foxon, 17 september 2009 voormiddag, De Markten, Brussel.

Workshop Building sustainable, low-carbon economies: connecting transition ideas with innovation systems, met dr. Tim Foxon, 17 september 2009 namiddag, tijdens de conferentie Instrumenten voor een Vlaams duurzame ontwikkelingsbeleid, De Markten, Brussel.

PROJECT 7: MOGELIJKHEDEN VOOR EEN DUURZAME FISCALE HERVORMING VOOR VLAANDEREN

Onderzoeker: Kris Bachus (01/2007-12/2011)

Working papers

Bachus K. (2012, te verschijnen), Subsidies en duurzame ontwikkeling: casestudies in het Vlaamse landbouw- en woonbeleid. Working Paper. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Bachus K. (2012, te verschijnen), Subsidies en duurzame ontwikkeling. Concepten, methodologie en stand van zaken van de literatuur. Working Paper. Leuven: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Tijdschriftartikels

Bachus K. (2011), Indicatoren voor de vergroening van het belastingstelsel in Vlaanderen, Nieuwsbrief Milieu en Economie, jg. 25, nr. 5, december 2011.

Bachus K. (2010), Naar een groene belastinghervorming in België?, De Gids op Maatschappelijk Gebied, jg 101, nr. 1, p. 25-32.

Boeken en boekbijdragen

Bachus K. (te verschijnen), Improving the methodology for measuring the greening of the tax system, in: Kreiser L., Sirisom J., Ashiabor H., Milne J.(eds), *Critical Issues in Environmental Taxation vol. X*, Edward Elgar, Cheltenham, Northampton.

Bachus K. & Cao J. (2011), 'Lagging behind or catching up? A comparison of Chinese and European environmentally related taxes', in: Kreiser L., Sirisom J., Ashiabor H., Milne J.(eds), *Critical Issues in Environmental Taxation*, vol. IX, Edward Elgar.

Seminaries, workshops, studiedagen

Bachus K. (2011), Subsidies en duurzame ontwikkeling, presentatie studiedag Steunpunt Duurzame ontwikkeling, 19 december 2011.

Bachus K. (2011), Improving the methodology for measuring the greening of the tax system, 12th Global Conference on Environmental Taxation, Madrid, 19-20 oktober 2011.

Bachus K. & Cao J. (2010), 'Lagging behind or catching up? A comparison of Chinese and European environmentally related taxes', 11th Global Conference on Environmental Taxation, Bangkok, 3-5 november 2010.

Bachus K. (2008), Environmentally harmful energy and transport subsidies, 9th Global Conference on Environmental Taxation, Singapore, 6-7 november 2008.

Bachus K. (2008), 'Environmentally harmful subsidies in Flanders', Easy-Eco Conference, Vienna, March 2008.

Bachus K. (2007), 'environmentally harmful subsidies', Eighth Global Conference on Environmental Taxation, Munich, oktober 2007.

Bachus K. (2006), 'The role of side effects in public policy making: environmentally harmful subsidies', London joint international conference of EES and UKES: evaluation and society: critical connections, oktober 2006.

PROJECT 8: DUURZAAMHEIDSBEOORDELING: EVALUATIE EN POTENTIEEL IN VLAANDEREN

Onderzoekers: Jean Hugé (07/2007-12/2011), Tom Waas (07/2009-12/2011) en Jesse Lambrecht (01/2007-06/2007)

Working papers

Hugé J., Waas T. & Hens L. (2011), 'Leidraad voor duurzaamheidsbeoordeling in Vlaanderen'. Working Paper. Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Hugé J. & Waas T. (2011), 'Participatieve impactanalyse in de praktijk: rapport van de gevalstudie RSV'. Working Paper. Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Hugé J. (2009), 'Institutionele context van duurzaamheidsbeoordeling: naar een Vlaamse impactanalyse'. Working Paper n° 13. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Hugé J. & Hens L. (2008), *Duurzaamheidsbeoordeling: reflectie over proces en criteria*. Working Paper n°7. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Hugé J. (2008), 'Duurzaamheidsbeoordeling in het beleidsproces: algemene inleiding'. Working paper n°5. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Lambrecht J., Hugé J. & Hens L. (2007), 'Stand van zaken met betrekking tot duurzaamheidsbeoordeling'. Working Paper n° 1. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Doctoraat

Hugé J. (2012, te verschijnen), 'Are we doing the right things the right way? Discourse and practice of sustainability assessment in North and South. PhD dissertation, Vrije Universiteit Brussel & Université Libre de Bruxelles, Brussel.

Tijdschriftartikels

Hugé J. & Waas T. (201X *under review*), 'Participatory sustainability assessment: rationale and pilot application in Flanders, Belgium'. *Journal of Cleaner Production*.

Hugé J. & Waas T. (2011), 'Converging impact assessment discourses for sustainable development: the case of Flanders, Belgium'. *Environment, Development and Sustainability*, 13 (3) p. 607-626.

Hugé J., Waas T., Eggermont G. & Verbruggen A. (2011), 'Impact assessment for a sustainable energy future – reflections and practical experience. *Energy Policy* 39: p. 6243-6253. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421511005477>

Waas T., Hugé J., Wright T. & Verbruggen A. (2011), 'Sustainable development: a bird's eye perspective. *Sustainability*, 3: p.1637-1661. <http://www.mdpi.com/2071-1050/3/10/1637/>

Boeken en boekbijdragen

Hugé J. & Hens L. (2010), 'Sustainability Assessment as an Interdisciplinary Approach to Decision-Making: Experiences from Benin and Belgium'. In: *Anthropology Today: Trends and Scope of Human Ecology*. Edited by Bhasin, V. & Susanne, C. New Delhi: Kamla-Raj Enterprises p. 41-54.

Seminaries, workshops, studiedagen

Hugé J., Van Opstal M. & Waas T. (2011), 'Duurzaamheidsbeoordeling: reflecties over kennis, interpretatie en discours'. Seminarie 'Over normativiteit, onzekerheid en complexiteit – Reflecties over duurzaamheidsonderzoek in Vlaanderen', Universiteit Gent, 22 september 2011.

Hugé J. & Waas T. (2010), 'Introducing sustainability assessment in a crowded institutional landscape: the case of the Flemish Region of Belgium'. EASY ECO Conference 'Sustainable Development Evaluations in Europe'. Université Libre de Bruxelles, Brussel. 17-19 november 2010.

Hugé J. (2010), 'Achieving synergy between competitiveness, good governance and sustainable development'. Proceedings of the 16th Annual International Sustainable Development Research Conference. Hong Kong, China. 30 mei - 1 juni 2010. http://www.kadinst.hku.hk/sdconf10/Papers_PDF/p99.pdf

Hugé J. (2010), 'Duurzaamheidsbeoordeling en regelgevingsimpactanalyse: een natuurlijke convergentie'. VEP Studiedag 'Ex ante evaluatie van beleid en regelgeving: focus op 'impact assessment'. Vlaams Evaluatieplatform. Brussel, 30 april 2010. http://www.evaluatieplatform.be/doc/100430_Huge.pdf

Hugé J. (2010), 'Impact assessment for better regulation & sustainable development: the case of Flanders, Belgium'. Poster at the 30th Annual Conference of the International Association for Impact Assessment. Genève, Zwitserland. 6-11 april 2010.

Hugé J. (2009), Workshop & Presentation: 'Sustainability Assessment'. Studiemiddag Steunpunt Duurzame Ontwikkeling – Instrumenten voor een Vlaams duurzameontwikkelingsbeleid, 17 september 2009. http://www.steunpuntDO.be/SDO_homepage_ned.htm

Hugé J. (2009), 'Stakeholder Consultation in the Design of a Sustainability Assessment Framework for Flanders, Belgium'. Proceedings of the 15th Annual International Sustainable Development Research Conference – Taking Up the Global Challenge. Utrecht, Nederland, juli 2009.

Hugé J. (2009), 'Institutional barriers and opportunities facing sustainability assessment in Flanders, Belgium'. International Conference: 'Sustainable Development in Policy Assessment – Methods, Challenges and Policy Impacts' organized by EcoLogic en IOeW. Brussel, 16 juni 2009. <http://www.ecologic.eu/soef/epos/program.html>

Hugé J. & Hens L. (2009), 'Idealism versus pragmatism in designing a customized sustainability assessment framework in Flanders, Belgium'. Proceedings of the 29th Conference of the International Association of Impact Assessment. Accra, Ghana. 16-22 mei 2009. http://www.iaia.org/iaiaogghana/documents/cs/CS63_Huge&Hens_Idealism_Versus_Pragmatism.pdf

Hugé J. & Pichel J. (2009), 'Sustainability Assessment in Belgium and its regions: policy and research perspectives'. Workshop 'Assessing Impacts of National Strategies for Sustainable Development – from Methodology Development to Policy Process and Outcomes'. Finnish Environment Institute, Helsinki, Finland. 11 februari 2009. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=313422&lan=en&clan=en>

Hugé J. & Hens L. (2008), 'L'évaluation des incidences sur le développement durable en Région flamande de Belgique: quel rôle dans le processus de décision?' Actes du Colloque international 'La problématique du développement durable vingt ans après: nouvelles lectures théoriques, innovations méthodologiques, et domaines d'extension'. Lille, France. november 2008.

Hugé J. & Hens L. (2008), 'Introducing Sustainability Assessment in Flanders, Belgium'. Proceedings of the 2nd International Sustainability Conference, Bazel, Zwitserland.

PROJECT 9: EVALUATIE VAN SUSTAINABLE MANAGEMENT SYSTEMS: POTENTIEEL EN TOEPASSING IN VLAANDEREN

Onderzoekers: Jean Hugé (01/2011-12/2011) en Tom Waas (01/2011-12/2011)

Working papers

Waas T. & Hugé J. (2012, te verschijnen), 'Exploratieve studie van stakeholdervisies m.b.t. MVO in Vlaanderen'. Working Paper. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Hugé J. & Waas T. (2011), 'Corporate social responsibility for sustainable development: reflections on theory, practice and on the role of government'. Working Paper. Brussel: Steunpunt Duurzame Ontwikkeling.

Tijdschriftartikels

Hugé J. & Waas T. (in voorbereiding), SME's and corporate social responsibility for sustainable development: reflections on the role of government.

Seminaries, workshops, studiedagen

Hugé J. & Waas T. (2011), 'Maatschappelijk verantwoord ondernemen: welke rol voor de overheid?' Studiedag Steunpunt Duurzame Ontwikkeling. Brussel, 19 december 2011.

VERSLAG VAN DE DISCUSSIERONDES, SLOTWORKSHOP STEUNPUNT DUURZAME ONTWIKKELING, 1 MAART 2012**THEMA 1: COÖRDINATIE EN INTEGRATIE VAN BELEIDSPROCESSEN****Er is al veel vooruitgang geboekt...**

Verschillende deelnemers benadrukken dat er al veel vooruitgang geboekt is binnen de Vlaamse overheid rond coördinatie voor duurzame ontwikkeling (DO) en de integratie van beleidsprocessen. De afstand die afgelegd is sinds Rio is enorm, en verschillende goede voorbeelden illustreren dat.

... maar er zijn nog veel stappen te zetten

Desondanks tonen de resultaten van het Steunpuntonderzoek aan dat er nog veel inspanningen nodig zijn om de coördinatie en integratie inzake DO nog te verbeteren. De uitdaging die het begrip DO op dat vlak stelt, is dan ook heel groot.

Politiek draagvlak: steeds dezelfde hinderpaal

Een van de meest weerkerende problemen die coördinatie en integratie bemoeilijken, is het gebrek aan politiek draagvlak voor duurzame ontwikkeling in Vlaanderen. Dat was dan ook een belangrijk dwarsverband in de beleidsconclusies van het Steunpunt.

In die context wordt vaak de vraag gesteld op welk niveau de WGDO-leden gesitueerd zouden moeten zijn. Men zetelt in de WGDO wel met een administratief mandaat, maar de politieke sturing ontbreekt vaak. Deelnemers vragen zich wel af of het thema DO verinnerlijkt is op het niveau van secretarissen-generaal, administrateurs-generaal, kabinetsleden en ministers. Vooral kabinetsleden mogen niet uit het oog verloren worden, omdat ze zo'n belangrijke actor zijn in het beleidsproces. Het is volgens de deelnemers ook belangrijk om te onthouden dat ministers (en politici in het algemeen) niet enkel als 'probleem' bekeken worden, maar dat zij vaak net de capaciteit hebben om een positief verhaal te bouwen rond DO. De bevindingen m.b.t. coördinatie rond DO binnen Vlaanderen tonen immers het belang aan van het voorstellen van DO als een opportuniteit, en niet als een 'last'.

Tijdens de discussieronde worden ook een paar ervaringen vanop het federale niveau aangehaald, bijvoorbeeld het feit dat vicepremier en minister van Financiën Vanackere nu bevoegd is voor DO, of het goede voorbeeld van de FRDO die een dynamiek creëert die er op Vlaams niveau niet aanwezig is.

Het idee van een parlementaire commissie voor DO wordt op weinig enthousiasme onthaald bij de deelnemers. Bij de administraties overheerst immers het gevoel dat parlementaire vragen een grote werklast met zich meebrengen, maar slechts zeer weinig impact.

Ten slotte wordt ook de hoop uitgesproken dat Rio+20 voor de noodzakelijke 'klik' zorgt die de goede dynamieken, die er wel degelijk zijn, kan laten kristalliseren in een politiek draagvlak.

Inclusief beleid?

Wat voor een interessante discussie zorgt, is de aanbeveling van het Steunpunt om de huidige invulling van 'inclusief beleid', met name de dominante focus op de minimale coördinatie door de minister-president en de maximale vrijheid van beleidsdomeinen om DO te integreren, te herbekijken. Verschillende deelnemers halen immers goede voorbeelden aan waaruit blijkt dat het inclusieve beleid wel degelijk tot resultaten geleid heeft.

Waar wel een grotere eensgezindheid rond bestaat, is dat de VSDO momenteel niet op systematische manier als kader wordt gebruikt voor DO-initiatieven, en dat de aandacht voor de uitvoering van de VSDO groter zou moeten zijn. Dat roept dan toch weer vragen op over de sturing van de horizontale beleidscoördinatie en de limieten van de maximale interpretatie- en uitvoeringsvrijheid.

Ideeën om de integratie te bevorderen

Tijdens de twee discussierondes werden een aantal concrete voorstellen geformuleerd om de coördinatie en beleidsintegratie van DO in Vlaanderen te bevorderen:

- hoewel het Decreet ter bevordering van DO oplegt dat elke beleidsbrief expliciet verwijst naar het DO-beleid, gebeurt dat niet altijd. Deelnemers geven toe dat zulke verplichtingen louter als extra werklast beschouwd worden, en dat daar verder ook geen enkel engagement tegenover staat. Toch zijn de beleidsdomeinen vragende partij om aandacht te besteden aan DO in hun beleidsbrieven, als dat ook voor hen een opportuniteit blijkt te zijn. Daarom wordt voorgesteld om DO niet louter op het einde van het proces toe te voegen, maar om eraan te denken in het begin van het najaar, wanneer het proces van de beleidsbrieven opstart. Het kan daarom nuttig zijn dat het Team DO (of externe experts uitgenodigd door het Team) een bezoek brengen aan de beleidsdomeinen, en suggesties doen van welke van hun initiatieven zouden kunnen bijdragen tot de uitvoering van de VSDO. Wanneer acties op die manier opgenomen worden in de beleidsbrieven, is er veel meer kans dat ze nadien ook effectief een impact hebben op de uitvoering van de brieven. Het voorstel zou er ook voor zorgen dat DO als een positief verhaal wordt gezien, terwijl dat nu niet altijd het geval is;
- hoewel de VSDO focust op specifieke systemen en thema's, en hoewel er met initiatieven als de Dag DO soms thema's in de kijker worden gesteld, blijken de beleidsdomeinen DO nog steeds als iets vaag te zien, en te algemeen. Het idee wordt geopperd om per jaar één specifiek thema eruit te lichten, en om dan telkens in samenwerking met de bevoegde beleidsdomeinen een aantal acties voor te stellen. Zo'n aanpak zou meer kans hebben om de ministers ook persoonlijk te betrekken, en om het thema ook te laten bespreken op de beleidsraad of het managementcomité (wat voor andere horizontale thema's wel al het geval is). De beleidsdomeinen zijn er vragende partij voor om DO op die manier voor hen te concretiseren. Het CAG daarentegen heeft nog niet veel aandacht gehad voor horizontale thema's;
- om de capaciteitsopbouw te bevorderen moet niet enkel gekeken worden naar personeel, geld en tijd, maar ook naar de attitude, cultuur en kennis van de ambtenaren. Het zou daarom een goed idee zijn om een soort stoomcursus te geven aan nieuwe ambtenaren over de verschillende transversale prioriteiten van de Vlaamse overheid, en om daarin ook de VSDO bekend te maken. De Europese Commissie hanteert trouwens zo'n aanpak.

THEMA 2: INSTRUMENTEN VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

1. Belang van beleidsintegratie

Integratie en afstemming tussen verschillende beleidsdomeinen die subsidies geven is nodig. Ook gelet op het feit dat subsidies hun doel vaak voorbij schieten (de renovatiepremie komt niet de kansengroepen maar de middenklasse ten goede), is **integratie** en '*geïntegreerd denken in functie van de doelstelling*' nodig.

Daarom moet (een deel van) het budget uit de verschillende kokers gehaald worden en moeten er meer horizontale budgetten komen. Uiteraard ligt dit politiek niet eenvoudig daar het een verlies van controle op de budgetten impliceert.

Ook tussen kabinetten en administraties ontbreekt het soms aan afstemming. Administraties willen vaak wel samenwerken maar mogen soms niet. Eén deelnemer maakte zelfs gewag van een 'verbod' van samenwerken met een andere administratie. Men stelt vast dat de wil tot integratie, vooral op het politieke niveau, vaak nog ontbreekt.

Een deelnemer wijst erop dat dit horizontale denken in de onderzoeks- en R&D wereld al beter werkt.

2. Kunnen **ex-ante impactanalyses als instrument** de moeilijke **integratie** tussen de verschillende pijlers van duurzame ontwikkeling **verbeteren**?

Impactanalyse is conceptueel een sterk instrument maar vaak is de integratie in en coherentie met het beleids- en regelgevingsproces moeilijk. Het bestaan van een politiek gevalideerd en goed draaiend beleids- en regelgevingsproces is een noodzakelijke voorwaarde. Ook de vraag of een impactanalyse voor DO facultatief (gebruik als leidraad) dan wel een verplicht instrument (grotere administratieve burden, mogelijke afkeer) moet zijn, blijkt niet eenvoudig te beantwoorden.

Good Practice: Gelijke Kansen in Vlaanderen wijst op zijn initiatief om alle bestaande Vlaamse facultatieve subsidies op te lijsten om de Gelijke Kansen prioriteiten beter in de subsidievoorwaarden te verwerken.

3. Milieubelastingen als oplossing voor begrotingscrisis?

Is de huidige begrotingscrisis een uitgelezen opportuniteit om meer duurzaamheid te verwezenlijken? Milieuschadelijke subsidies kunnen worden uitgefaseerd en de milieubelastingen kunnen worden verhoogd.

Ook hier is volgens sommige deelnemers een geïntegreerd denkkader cruciaal en moet consequent voor elk product de 'juiste prijs' (met sociale en milieukosten in verwerkt) worden bepaald. Een geïntegreerde visie laat je toe tegelijkertijd de minimumpensioenen en de milieubelastingen te verhogen.

Verskillende deelnemers benadrukken hierbij wel dat dergelijke maatregelen in de eerste plaats tot gedragssturing of gedragsverandering moeten leiden. Moeilijker wordt het om tegelijkertijd begrotingsgaten dicht te rijden.

4. Verdelingsvraagstuk

Bij milieubelastingen moet je altijd oppassen dat de meest kwetsbare mensen niet de dupe worden van de prijsverhogingen. Dit is het belangrijkste aandachtspunt bij het invoeren van milieubelastingen. Vaak creëren deze belastingen verdelingsproblemen, wat leidt tot steeds meer energiearmoede en meer armoede in het algemeen. Compenseren is hierbij belangrijk, maar soms toch nog onvoldoende.

Communicatie en perceptie (vaak percipieert de publieke opinie belastingen negatief) zijn hierbij belangrijk. Daarom is het volgens een deelnemer ook zo belangrijk om de ongelijkheid in de samenleving weg te werken. Het is een noodzakelijke voorwaarde om een maatschappelijk draagvlak voor gedragsverandering te creëren.

5. Zijn de volgende belastingsinstrumenten goede middelen om meer duurzaamheid te creëren?

Registratierechten: kan een zeer averechtse en asociale werking hebben. Te renoveren woningen mogen niet zwaarder belast worden. In grootstedelijke gebieden is het net een uitdaging opnieuw in achtergestelde buurten te investeren.

Onroerende voorheffing: met een betrouwbaar EPC kan dit een zeer goed mechanisme creëren.

Successierechten: in het kader van liefdadigheid bestaan hier al een aantal goede instrumenten. Het is de vraag of deze moeten worden aangepast. De aanwezigen zijn eerder van mening dat dit niet het geknipte instrument is.

Verkeersbelasting: verduurzaming is nodig, maar men moet verder kijken dan enkel de CO₂-uitstoot: de ecoscore geeft een meer geïntegreerde maat van de milieu-impact; hierbij is vooral de fijn stofproblematiek belangrijk om niet over het hoofd te zien.

Rekeningrijden: kan een goed instrument zijn indien het in combinatie met mobiliteitsalternatieven wordt ingevoerd.

THEMA 3: MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK EN PARTICIPATIE

Bij participatie moet het onderscheid gemaakt worden tussen bestaande fora en mechanismen (zoals adviesraden), en nieuwe methoden zoals die bijvoorbeeld in transitieprocessen nodig zijn. De twee vullen elkaar aan, soms kan er ook een zekere spanning zijn tussen beide, maar voor beide benaderingen is er nood ondersteuning en verdere uitbouw met kennis van zaken.

Het geïnstitutionaliseerde overlegmodel kende de afgelopen jaren een evolutie in de richting van meer participatie. De partners worden vaak vroeger in het proces betrokken, en er wordt meer inspanning gedaan om de adviezen te verwerken en in discussie te treden, al blijven er ook processen voorkomen waarin inspraak 'window dressing' blijft. Tegelijk zorgt de veelheid aan traditionele adviesfora voor overbevraging en onzekerheid bij de partners; ze hebben de keuze tussen verschillende kanalen om hun boodschappen over te brengen. Het traditionele model heeft in elk geval zijn rol en waarde, en kan met verdere heroriëntatie tot nog een betere vorm van participatie leiden.

Transitieprocessen vereisen echter een nieuwe soort participatie. Ze zijn dynamischer en gaan uit van co-creatie en co-productie van beleid, groeiend dus uit samenwerking tussen overheid en betrokken actoren. In de huidige processen blijft de overheid doorgaans het centrale ankerpunt. Zij geeft sturing, is nodig als facilitator en versterker van processen, maar er is nood aan meer 'part-taking', deel-nemen, waarbij elke actor zijn rol ten volle speelt en zich eigenaar voelt van het proces.

De moeilijkste link is die naar het lokale niveau. De dynamiek en kennis die nodig is voor transitie huist vaak net in de kleine organisaties en lokale initiatieven die weinig tot niet bereikt worden. Zij moeten 'gecaptureerd' kunnen worden, zonder ze te institutionaliseren. Welke vorm van participatie dit kan verwezenlijken, is vooralsnog niet duidelijk. In het volgende steunpunt (TRADO) wordt dit thema van lokale initiatieven ook behandeld.

Participatie werkt enkel als naar een resultaat wordt toegewerkt. Het moet ook duidelijk zijn wat het doel van de participatie is, welke belanghebbenden hiervoor nodig zijn, en welke rol zij spelen. De noden – en dus ook het wie, hoe en waarom van participatie – veranderen bovendien in de loop van processen en projecten. Participatie is dus geen statisch en eenvormig gegeven.

Politieke gedragenheid is een andere voorwaarde voor succesvolle participatie. Bovendien ligt een belangrijke rol voor politieke spelers in het vertalen van boodschappen naar het brede publiek.

De media zijn een belangrijke partner voor draagvlakcreatie, maar deels doordat zij weinig vakoverschrijdend georganiseerd zijn, blijft duurzame ontwikkeling er onderbelicht. Deelaspecten worden opgepikt (bv. klimaat), en dat creëert ook een deel-draagvlak, maar het grote geheel gaat verloren. De rol die sociale media zouden kunnen spelen, is nog onduidelijk, maar hierover zouden we capaciteit moeten opbouwen.